

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Výchovná práce s dospělými jako součást strategie dělnického
hnutí – historický pohled**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Mgr. Michal Vavřík

Vypracovala:
Zdeňka Staňková

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „**Výchovná práce s dospělými jako součást strategie dělnického hnutí – historický pohled**“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

Brno

.....
Zdeňka Staňková

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Michalu Vavříkovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

OBSAH

Úvod	2
1. Sociální a společenské hnutí	
1.1 Výchova	4
1.2 Společenská hnutí	5
1.3 Stará sociální hnutí	6
1.4 Národní hnutí 19. Století	7
1.5 Dělnické hnutí	10
2. Historický vývoj vzdělávání dospělých	
2.1 Historický vývoj v Evropě	12
2.2 Vznik dělnických a vzdělávacích spolků v rakouské monarchii	15
3. Výchova a vzdělávání pracujících v českých zemích	
3.1 Sociální a politické poměry v Brně	23
3.2 Spolky v městě Brně	26
3.3 Dělnické vzdělávací spolky a spolky na Brněnsku	29
3.4 Počátky osvětové činnosti	37
3.5. Lidová výchova	39
3.6 Osvětová a výchovná práce v dělnickém hnutí	44
Závěr	49
Resumé	50
Anotace	51
Seznam literatury	52

Úvod

Vztah výchovy a vzdělávání dospělých a sociálních hnutí má bohatou tradici, které bylo zaměřeno především na emancipaci. Vzdělávání dospělých se jako masový fenomén objevil v situaci vzájemné provázanosti hnutí sociálního a vzdělávacího. Vazba mezi sociálním hnutím a vzděláváním dospělých byla typická pro Evropu a Severní Ameriku.

V této bakalářské práci se chci pokusit o zachycení počátků vývoje výchovy pracujících v Evropě a zejména v českých zemích (Čechy, Morava, Slezsko) od roku 1867.

Přelom 60. a 70. let 19. století přinesl zvýšenou aktivitu dělníků na národním životě, na táborech lidu, ale také jejich širokou aktivitu v dělnických spolcích, vzdělávacích besedách a osvětové činnosti. Na intenzitě nabyly boje za hospodářské požadavky dělníků. Tento přelom byl obdobím, kdy si dělnictvo uvědomovalo svoji sounáležitost a formovalo se ve svébytný celek, který se propracovával k třídnímu uvědomění. V této době byly položeny základy, ze kterých vyrůstal svébytný dělnický způsob života.

Výchova dospělých z hlediska strategie dělnického hnutí nabylo podoby masového hnutí, kde měly významný podíl různá politická hnutí a později politické strany. Začíná se docenovat význam vzdělávání a stává se prostředkem mocenského vlivu.

První část bakalářské práce je zaměřena na teoretické pojmy. Co jsou sociální a společenské hnutí. Co je výchova a vzdělávání a s čím souvisí jejich rozvoj. Dále jsou zde popsány a vymezeny základní podoby společenských hnutí, stará sociální hnutí, národní hnutí devatenáctého století a dělnické hnutí.

Druhá část je zaměřena na historický vývoj vzdělávání dospělých. Nejprve jsem se zaměřila na historický vývoj v Evropě, zejména v Anglii, Dánku a Německu. První pokusy o vzdělávání dělnictva v Anglii, německé politické poměry a vznikající revoluční hnutí. Dánské vzdělávání dospělých, vznik lidových vysokých škol. V další kapitole popisují vznik dělnických a vzdělávacích spolků v rakouské monarchii. Jejich rozvoj po revizi spolkového zákona, právní vymezení spolků a některé klíčové paragrafy. Založení prvních dělnických spolků v Čechách a ve Vídni a dále jsem se

soustředila na vznik spolků v českých zemích a jejich cíle. Popisují zde některé nejvýznamnější spolky, které podporovaly masově zaměřené politické strany. Zmiňují se i o svépomocných spolcích, které se sdružovaly podle profese, politické orientace, národní příslušnosti.

Ve třetí části bakalářské práce jsem se zabývala tématem „Výchova a vzdělávání pracujících v českých zemích“. Nejprve popisují sociální a politické poměry v Brně. Brno bylo v té době průmyslovým centrem se silnou buržoazií a početným proletariátem. I když značná část obyvatelstva byla německého původu, většina měla český původ. Byl zde rozvinutý textilní průmysl a dělnické mzdy v továrnách byly velmi nízké. Ve městě se hromadily vážné sociální problémy, které ovlivňovaly společenský a politický vývoj města. Další část je věnována brněnským spolkům v letech 1861 až 1894, které byly německé i české. Kapitola o dělnických vzdělávacích spolcích je rozdělena na brněnské dělnické socialistické spolky, jejich účel, cíle a působení politických stran. Velký vliv ve výchově dělnictva měl také dělnický tisk. Dále popisují vzdělávací a kulturní brněnské spolky do roku 1918 a činnost některých spolků v Židenicích a Juliánově.

Kapitola počátky osvětové činnosti popisuje vznik Matic a Národních jednot, které sehrály významnou úlohu proti germanizačnímu tlaku v 19. století. Další kapitola je věnována lidové výchově, která se snažila působit na nejširší vrstvy obyvatelstva. Závěrečná kapitola se zabývá aktivitami dělnické třídy, která si zakládá vlastní osvětové instituce, je to Dělnická akademie a Ústřední škola dělnická. Tyto instituce byly zakládány politickými stranami, levicově zaměřenými a její vzdělávání byl zaměřeno především na politické dějiny, sociální politiku, právo, odborové hnutí ale pořádalo i kurzy vzdělávací a měly pro vývoj národního života a vzdělávání dělnictva velký význam.

1. Sociální a společenské hnutí

1.1 Výchova

Výchova je proces společensky podmíněný a společnost podmiňující. Proces výchovy je neodmyslitelný od dění ve společnosti a obráceně stav a fungování společnosti odráží také stav a úroveň procesu výchovy. Výchova a vzdělání podmiňuje kvalitu přežití jedince i společnosti. Promítá se do celého jeho způsobu života a poznamenává charakter jeho rodinného života, způsobu trávení volného času, zdravotní stav, jeho profesní dráhu a celé jeho jednání. Toto konstatování platilo a platí obecně v každé společnosti a v každé době.

Výchova, vzdělávání a jejich rozvoj souvisejí:

- s technologickým rozvojem (průmyslová revoluce, zavádění nových technologií),
- s ekonomickým rozvoje a postavením různých skupin v něm,
- se změnami politického systému včetně změn úlohy státu a politiky v oblasti vzdělávání,
- s vývojem společensko-politických proudů a ideologií (konzervatismus, liberalismus, socialismus a jejich modifikace),
- s vývojem kultury, společenských norem a hodnot (sekularizace, osvícenství) a s vývojem vědy a masové kultury, vznik knižní kultury,
- s vývojem sociální struktury, sociálních skupin, vrstev a tříd a jejich vědomí,
- s rozvojem národů, národního vědomí, soužitím s jinými kulturami. ¹

Termín výchova je často užíván jako synonymní s pojmem vzdělávání nebo tomuto pojmu nadřazen či podřízen. Podle F. Drtiny: „*Výchova je formativní proces, jehož důsledkem je vzdělání*“. J. F. Herbart: „*Nemám nižádného pojmu o výchově bez vyučování, jako neuznávám žádného vyučování, které nevychovává*“.

¹Kraus, B., Sýkora, P., *Sociální pedagogika I.*, Brno: IMS, 2009, s. 38

1.2 Společenské hnutí

Pojem společenské hnutí označujeme jako skupinové snažení lidí za realizaci společného cíle určitého stavu. Společenské hnutí se vytváří zpravidla na základě ekonomických a kulturních změn, na základě nových idejí nebo hodnot, přenesených z jiného sociálního prostředí, z jiné společnosti.

Pokud nejsou uspokojovány ekonomické, kulturní, politické, náboženské a jiné potřeby nějakého množství lidí, dochází ke kolektivní frustraci, Vzniká stav sociálního konfliktu, který může poskytnout větší nebo menší část společnosti, profesní či jakoukoli jinou sociální skupinu.

Základní podoby společenského hnutí:

- **hnutí reformátorská** – se institucionalizují v řadě dobrovolných sdružení, která jsou tolerována v rámci daného sociálního systému. Snaží se o dosažení požadovaných změn zákonnou cestou nebo změnami v institucích, ve struktuře společnosti.

- **hnutí revoluční** – z počátku se může podobat hnutí reformátorskému. Je však ve své podstatě důraznější a důkladnější. Základní rozdíl mezi reformou a revolucí je v rozdílných cílech a metodách, jak jich dosáhnout. Revoluční hnutí usiluje o zásadní společenské změny. Metodou dosažení je použití síly, eventuálně násilí. Proto, aby bylo úspěšné, musí mít ideologii, která je přitažlivá pro masy. Také musí mít připravenou formální organizaci, která povede revoluci a v případě vítězství převezme politickou moc.

- **hnutí expresivní** – zahrnuje určité jevy, které souží k uspokojování estetických, uměleckých, náboženských, morálních intelektuálních aj. potřeb. Propaguje nové myšlenky a nové názory, utvářejí nové postoje. Expresivní hnutí nejsou doposud důkladně prozkoumána, neboť stojí na emoční bázi jejich účastníků.²

² Jilčík, T., Zapletal, L., *Sociologie*. Brno: IMS, 2008, s. 25

1.3 Stará sociální hnutí

Stará sociální hnutí do značné míry vycházela z projektu moderny založeného osvícenstvím. To způsobilo, že se s enormní důvěrou obracela ke vzdělávání včetně vzdělávání dospělých. Osvícenství v určitém smyslu navázalo na reformaci – požadovalo výchovu veškerého lidu a předpokládalo, že tak dosáhnou „spásy“, respektive přičinit se o realizaci pozemského dobra. Osvícenství vyzývalo k aktivitě, zastávalo myšlenku, že pro realizaci dobrých cílů je třeba bojovat. Věřilo ve schopnost stále vyspělejší vědy, zrychlit pokrok. Doufalo ve vývoj lépe uspořádaného světa, v němž se jednotlivci orientují na základě rozumu.

Dědicové osvícenství chtěli šířit vzdělání mezi nižší vrstvy a pozvednout je k samostatnějšímu a uvědomělejšímu způsobu života, který jim měl umožnit zbavit se zátěže předsudků a pověr. Vzdělaná společnost je podle těchto představ stále v protikladu vůči společnosti zaostalé, nespravedlivé. Dobré životní podmínky a rostoucí poznání se mělo vzájemně posilovat. Pestré aktivity aktérů občanské společnosti ovlivňovaly ideologie různým způsobem odvozené převážně od hodnot volnosti, rovnosti, bratrství. Přitom se nezdálo, že dostávají do střetů se silicím národním státem a kapitalismem.

Stará sociální hnutí reagovala na dva hlavní historické posuny své doby – na sociálně ekonomické konflikty spojené s nástupem industrialismu a na liberalizaci politického života, jež poskytovala status novým sociálním skupinám. Pokud jde o demokratizaci vzdělání, zde se snaha zainteresovaných soustředila na tři následující cíle: rozšířit přístup ke vzdělání, prosadit právo na vzdělání a směřovat také k tomu, aby občané mohli více participovat na demokratickém procesu. Stará sociální hnutí svůj pohled na svět odvíjela převážně od představy třídního konfliktu. Jejích vývoj vyústil v rozpad do reformistického a revolučního směru. Druhý z nich byl spojen s některými tragickými kapitolami moderních dějin. Reformistický směr postupně ztrácel na radikálnosti a začlenil se do proudu demokratických hnutí a stran.³

³Kopecký, M., *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s. 63-64

1.4 Národní hnutí devatenáctého století

Národní hnutí 19. století se objevilo o něco dříve než dělnické (socialistické hnutí). V následující kapitole se proto zastavím jen u hnutí národního.

Národním hnutím se označuje snaha nevládnoucí etnické skupiny dosáhnout postavení odpovídajícímu pozici státního národa. Výzkum národního hnutí je mimořádně složitý, a to nikoliv pouze proto, že se pokaždé vyskytovalo v jiných kulturních podmínkách. Mezi obtížně odpověditelné otázky patří především vztah nacionálního hnutí a státu (stát nacionální cítění často podporoval, ale ne vždy ve shodě s občanskou společností), jeho vztah k modernizaci (jen někdy v souladu), nebo vztah k dělnickému hnutí. Dělnické hnutí bylo někdy přes deklarovaný internacionalistický charakter silně nacionalistické. Rovněž i národní hnutí v sobě mívalo zakomponováno sociální složku a mohlo také existovat pod vlivem církve (např. Dánsko a jiné protestantské země).

Hlavními cíli národních hnutí bylo odstranit podřízenou pozici nevládnoucí etnické skupiny spojenou s kulturní a jazykovou inferioritou a zajistit její účast na politickém rozhodování. Podoba vztahu mezi národním a sociálním hnutím závisela na situaci v té které zemi, rozhodující byl faktor času – někde přichází sociální hnutí až po národním. Oba typy hnutí nesly některé společné prvky (silný emancipační náboj) a musely jako jeden ze základních předpokladů úspěchu získat masový charakter.

K masové identifikaci s hnutím přispěla proměna sociální komunikace. Ohromný význam měla pro tyto faktory povinná školní docházka, všeobecný přístup k psaným informacím a prosazení národního jazyka do výuky. Vzdělávací aktivity neměly vždy systematický a organizačně propracovaný charakter, často šlo o aktivity zaměřené na objevování a rozvoj národní kultury. Na vědecky laděný zájem o kulturu a jazyk navazovala agitace přesvědčující členy etnické skupiny o příslušnosti k národu.⁴

⁴ Kopecký, M., *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s. 31-32

Vznik masového hnutí souvisel s fenoménem spolku – nové sociální skupiny nepodléhající zvyklostem tradičního typu společnosti. Ve spolcích se integrovaly dvě roviny. Spolek nabízel příslušnost ke společenství a zároveň se podílel na realizaci kolektivního cíle, který byl jeho členy vnímán s určitým étosem.

Spolek jako aktivní fenomén a před-politický útvar fungoval na poli, kde neexistovaly jasně identifikovatelné hraniční čáry mezi emancipační politikou a kulturní činností. Zvláště v oblasti umění, národní literatury, potažmo ve snaze prosadit národní jazyk měly spolky velmi významnou úlohu. Skrze literaturu a tištěná média pomohly postupně oživit a rozšířit spisovný jazyk od zachycení folkloru přes žurnalistiku a překlady, až k vysokému umění. Ke státu přibyla škála nových poskytovatelů vzdělání, nových sfér učení. Spolky přispěly k celkové demokratizaci společnosti. Habermas popisuje vznik politické veřejnosti, která vyrostla na starších základech veřejnosti literární. Původní střediska diskusí o kultuře – soukromé salony – se postupně proměňovala v otevřenější kavárenské společnosti, čtenářské spolky apod.

Obdobné funkce jako spolky plnily nově vznikající politické strany. Mimoto politická hnutí musela sehrávat ještě další úlohu v industrializaci Evropy. Stala se náhražkou za domov. Zastupovala hroučící se církve, vesničku s jejím okolím, jednoznačnou jistotu vesnického života. Strany organizovaly výchovné kroužky, sportovní kluby, mládežnická hnutí, konzumní či stravovací družstva. Být členem strany znamenalo nebýt už sám v nezvyklém, nevlídném městském prostředí-znamenalo to někam náležet. Platilo se za to věrností, oddaností a kázní.

Důsledky nacionalismu jako faktoru, který stál u zrodu moderního občanství, dodnes výrazně komplikují mnohé souvislosti (právní, kulturní) dnešního přístupu k občanství. Napětí mezi etnickou příbuzností na jedné straně (princip *ethnos*) a univerzalistickým liberálním konceptem (princip *demos*) na straně druhé tvoří jeden ze základů diskusí o možnosti dále demokratizovat politiku vyspělých zemí.⁵

⁵ Kopecký, M., *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s.31-32

Co z toho vyplývá pro vzdělávání dospělých? Politicky zaměřené vzdělání ztrácí některé možnosti a jiné naopak získává. Na celospolečenské úrovni se jen těžko stane iniciátorem radikální sociální změny, může ale napomoci řešit problémy jednotlivců a skupin a podílet se na změně kultury společnosti. Na úrovni jednotlivce učení prostupuje větší prostor (práce, kultura, osobní život) záleží však na příslušnosti k typu společenské třídy.⁶

⁶ Kopecký, M. , *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s.31-32

1.5. Dělnické hnutí

Sociální hnutí bývají hnutími opozičními. Chtějí bojovat s útlakem, který podle nich činí společenské problémy nespravedlivými. Dělnické hnutí devatenáctého století se vymezovalo vůči ekonomickému a politickému systému své doby, avšak bylo zcela zajedno s převládající snahou o vědecké přístupy. Do svého štítu si vepsalo slova, že *vědění je moc a moc je vědění*. Svým způsobem prohlubovala tendence rozvoji nových myšlenek, když se nechávala inspirovat takovými představiteli, jako byl Saint-Simon, Fourier, Owen nebo Engels a kdy sama poskytovala materiál k rozvoji sociálně-politických teorií.

Hnutí nové myšlenky zpracovávala na více úrovních. Přijala ji za svou progresivistickou představu budoucího vývoje, věřila v moc technického pokroku. Usilovala o vznik systému všeobecného vzdělávání, zakládala příležitosti pro vzdělávání dospělých jako cestu kompenzace nedostatků školství, podporovala sebevzdělávání. Pro podobu hnutí a jejich vzdělávacích aktivit měli zásadní význam intelektuálové z univerzit, dále lidé s akademickým vzděláním působící ve školství a v mnoha zemích také církve.

Hnutí se vyvíjela dynamicky, obvykle od skromných a nestabilních počátků přes fázi masové podpory k etapě institucionalizace, v níž hnutí přecházelo v organizaci. Vývoj celkové dynamiky hnutí doprovázela i proměna podob vzdělávacích aktivit, které se rovněž dlouhodobě formalizovaly.

Po fázi osvěty charakteristické amatérismem, nadšených vzdělavatelů a odevzdaností vzdělávaných následovala etapa profesionalizace vzdělavatelů a růstu aspirací účastníků. Tento vývoj se odehrál v mnoha evropských zemích. Vždy ho vedle rysů víceméně shodných pro všechna hnutí charakterizovaly i rysy jedinečné, dané neopakovatelnými souvislostmi jejich vzniku a vývoje (sociálními, politickými a kulturními).⁷

⁷ Kopecký, M., *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s. 64,66

Stará sociální hnutí se vymezovala za pomoci kategorie třídy, počítala s kolektivní emancipací. Vycházela z myšlenky pokroku a disponovala komplexní představou o kýžené budoucnosti. Jejich kořeny spočívaly v osvícenství, proto silně oceňovala rozum, vědu. Domnívám se, že starým hnutím můžeme právem vytýkat příliš velké ambice, které se odrážely i v podobě vzdělávacího rozměru hnutí. Na druhé straně si míra systematickosti a oddanosti své věci, spojenou s jejich vzdělávacími aktivitami jistě zaslouží respekt.

Sociální hnutí jsou oblastí, které v sobě nese dlouhodobý vývoj demonstrováný rozdílným náhledem určitých škol. Sociální hnutí představují činitele, kterým se v jisté omezené míře podařilo odpoutat od státu a vytvořit si tak vlastní autonomní společenskou vrstvu. Vývoj sociálních hnutí obsahuje důležitý mezník v oddělení starých a nových sociálních nutí. Stará sociální hnutí sdružovala lidi se stejnými zájmy a jejich primárním cílem byla změna společenské nespravedlnosti. Hnutí v tomto období mělo silné vazby na politické strany a na vládní aparát. Jejich hlavním cílem bylo především prosazení svých zájmů.

Nová sociální hnutí, která se začala rozvíjet v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, spojují se starým sociálním hnutím podobné nástroje sdružování jednotlivců s podobnými zájmy. Liší se, ale v jejich oddělení od vládní moci, čímž zde nedochází k napojení na vládní aparáty, jak tomu u sociálních hnutí bylo dosud. Představitelům nových sociálních hnutí, nejde o revoluční svržení vlády, ale o postupnou eskalaci myšlenek soudržnosti uvnitř společnosti a akceptují kapitalistické ekonomické principy. Ve vztahu ke státním zřízením jde sociálním hnutím především o rozvoj alternativních společenských forem.⁸

⁸ Kopecný, M., *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s. 64,66

2. Historický vývoj vzdělávání dospělých

2.1 Historický vývoj v Evropě

Slovo proletariát pochází z latinského *proles*, potomstvo a v antickém Římě označovalo nejnižší společenskou vrstvu lidí bez majetku a bez práv, která obci přispívala jen tím, že měla děti. V polovině 19. století se slovo opět objevilo, nejprve ve francouzštině, pro popis společenského postavení zejména továrních dělníků.

Vznik moderního proletariátu úzce souvisí s modernizací, zejména se vznikem průmyslu. Bídne podmínky přistěhovalých dělníků zejména v anglických městech popsal například Charles Dickens. Zlepšení jejich osudu se věnovali tzv. utopičtí socialisté (Charles Fourier, Henri de Saint-Simon). Protože tehdy zcela chybělo jakékoli sociální zákonodárství a pojištění, nebyla omezena délka pracovní doby ani práce dětí a protože dělníci neměli právo volit, organizovat se a stávkovat, byli nuceni přijímat práci za jakoukoli mzdu a za jakýchkoliv podmínek, zavedl pro ně Saint-Simon označení „proletariát“.⁹

Německá situace byla v devatenáctém století zvláštním silným napětím mezi státem a dělnickým hnutím. Stát vůči dělnickému hnutí postupoval represivně a to se zase profilovalo revolučně. Ve třicátých letech stát zakázal veškeré politické organizace, a proto se dělnické spolky zčásti uchýlily do emigrace a zčásti na sebe vzaly podobu čistě zájmových sdružení.

Ve druhém případě vystupovaly navenek jako pěvecké nebo divadelní spolky a uvnitř pokračovaly v politických aktivitách. Jejich vzdělávací činnost se neomezovala jen na politické vzdělávání, zahrnovala i základní a další vzdělávání.

Druhá etapa potlačování opozičních aktivit začala i po neúspěchu revoluce roku 1848. Přesto vliv francouzského osvícenství a německého idealismu neslábl. Svůj efekt měly i sílící myšlenky dělnického internacionalismu.

⁹ Limanowski, B., Sociální hnutí v 19. století, Praha: Rejman, 1927, s. 214

Do ideologie sociálně demokratické strany se promítla myšlenka provázanosti pokroku, občanských práv a vzdělanosti. Sebevzdělávání dostalo nádech morálního závazku. V poslední čtvrtině století se rozrůstal počet odborných a sociálně demokratických škol pro dospělé. Vláda si uvědomila význam dělnického hnutí a kancléř Bismarck zavedl od roku 1883 důležité sociální zákony.¹⁰

Sociální postavení v raném kapitalismu studoval také Karel Marx a později v knize „Kapitál“ vytvořil teorii „vykořisťování a proletářské revoluce“. Rozvoj kapitalismu a industrializace, která sebou přinesla rozvoj velkopřemyslu, umožnila vytvoření a početní růst dělnické třídy. Otázkám osvěty věnoval pozornost především dělnický tisk. Zejména kvalifikovaní a vzdělaní dělníci se organizovali už v 18. století, nejčastěji v podpůrných spolcích, aby se vyhnuli pronásledování.

Širší organizace dělnického hnutí souvisela s revolucemi roku 1848, kdy Marx také vydal „Komunistický manifest“ s heslem „Proletáři všech zemí, spojte se!“ Nicméně myšlenka mezinárodní proletářské organizace se uskutečnila až roku 1864 jako „První internacionála“. První dělnická strana byla v Německu založena v roce 1864.

Práva dělníků podpořila také katolická církev (encyklika *Rerum novarum* 1891), regulace pracovní doby, práce dětí a žen nebo práce v noci se prosadila i v dalších zemích a kolem roku 1900 se začalo prosazovat všeobecné volební právo. Tím se postavení dělníků a zaměstnanců změnilo, takže i dělnické hnutí se začalo dělit na „reformní“ proud „sociální demokracie“ (Druhá internacionála, 1889) a „revoluční“ proud komunismu, který i nadále užíval název „proletariát“.

Rozvoj vzdělávání dospělých byl podpořen již v průběhu 19. století rozmachem průmyslu a obchodu, ale i tendencemi národního osamostatnění a vzrůstající se aktivitou odborů a politických stran. Vzdělávání dospělých se ve většině zemí stává součástí vzdělávací politiky. Spoluprací se školami se rozšiřovalo působení dělnických vzdělávacích spolků.¹¹

¹⁰ Kopecký, M. *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-96-3, s.65-66

¹¹ Palán, Z. *Základy andragogiky*. Praha: VŠ J. A. Komenského, 2003. ISBN: 80-86723-03-8, s. 17, 18

Socializace vzdělání souvisela se zřizováním nejrůznějších praktických odborných škol. Ve všech zemích, kde dělnické a sociální hnutí nabylo značnějšího rozměru, vznikají socialistická lidovými zařízení.

Jako příklad uvádím popisy z Anglie a Dánska.

Pokusy o vzdělání dělnictva v Anglii byly již od roku 1789 (Birmingham Sunday Society). Roku 1854 byla založena Working Mens College (Kolej pro mužské dělnictvo), která se stala vzorem pro koleje další. V roce 1884 Arnold Toynbee, profesor v Oxfordu, založil kurzy pro dělníky a stal se zakladatelem tzv. settlementů Univerzity oxfordská, cambridgeská a londýnská ve spojení se vzdělávacími dělnickými sdruženími zakládají lidové školy, zvané Tutorial Class.

Snad první ucelenou publikaci o vzdělávání dospělých napsal T. Pole, který vydal "A history of the Origin and Progress of Adult Schools" (Dějiny vzniku a vývoje škol pro dospělé) následně vydal v Londýně J. H. Hudson v roce 1851 spis pod názvem "The History of Adult Education".¹²

Pro dánské vzdělávání dospělých se stala příkladem Anglie, která byla zemí s rozvinutým průmyslem a pro zaostalejší severské země byla inspirací pro vzdělávání a výchovu pracujících. Vzdělávání formou hnutí mělo mj. díky své masovosti mimořádně vysokou prestiž. Dělnické hnutí (podstatná část pocházela z venkovského prostředí) se začalo rozvíjet až se zpožděním po nástupu nacionalistické fáze.

Čtenářské spolky konce devatenáctého století organizovaly přednášky, návštěvy muzeí i výuku kopírující školské programy. Tyto kurzy se však záhy potýkaly s nedostatkem zájmu, což způsobila disproporce mezi jejich povahou a v té době již rozvinutým stupněm všeobecné vzdělanosti. Později se prosadily kurzy lépe odpovídající zájmům účastníků. Pro dánskou tradici je typický důraz na neformální pojetí výuky. Pokračující institucionalizace vzdělávání provázela například přeměna sociálnědemokratické školy na univerzitu.¹³

¹² Trnka, T. *Lidová výchova, její teorie, složky, metody a organizace*. Ostrava: Profil, 1970, s. 54 -56

¹³ Kopecký, M. *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. IBSN 80-86432-96-3, s.65

Významnou postavou ve vzdělávání dospělých byl dánský duchovní, učitel, politik a spisovatel N. F. Grundtvig (1783 -1872), který se zasloužil o vznik dánských „lidových vysokých škol“ – Danish folkehojskole. Usiloval také o univerzitu vzdělávání dospělých o „školu života“, otevřenou všem dospělým bez jakékoliv diskriminace.

Vysoké lidové školy začaly vznikat v polovině 19. století v celé Skandinávii, později i v Německu a na území Rakousko-Uherska.

Vzdělávání dospělých v 19. století je možno rozdělit do tří linií:

- sociální (Anglie, Německo) se zaměřením na emancipaci dělnictva
- nacionální (Dánsko, Rakousko-Uhersko) vzdělávání jako nástroj národní emancipace
- obecně osvětová jako vzdělávací spolky a společnosti.¹⁴

2.2 Vznik dělnických a vzdělávacích spolků v rakouské monarchii

I když dle mého názoru osvícenští racionalisté přeceňovali moc výchovy a domnívali se, že výchovou lze změnit společnost, její hospodářské podmínky i politické zřízení tak, aby se lidu žilo lépe, přesto sehráli významnou roli v uvědomění lidu. I jejich úsilí napomohlo tomu, že na sklonku čtyřicátých let 19. století dozrály podmínky v několika evropských zemích pro revoluci, namířenou proti přežívajícímu feudálnímu zřízení.

V českých zemích dali impuls k rozvinutí revolučního dění stoupenci radikálního proudu v českém měšťanstvu. V revolučním roce 1848 byl pro České země vydán dekret o zrušení poddanství, bylo také povoleno právo shromažďovací a svoboda tisku. To umožnilo rozvinout osvětovou a výchovnou činnost mezi lidem.¹⁵

Společenská situace nebyla nakloněna zakládání jakýchkoliv oficiálních uskupení, až po vydání tzv. Schmerlingovy únorové ústavy v roce 1861 se politické poměry v Rakouské monarchii poněkud uvolnily. Až do revize spolkového zákona z roku 1852 platil v celé habsburské monarchii přísný zákaz politického sdružování. Uvolnění a významnější rozvoj spolků nastal po roce 1867, kdy byla obnovena ústavnost,

¹⁴ Palán, Z. *Základy andragogiky*. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského, 2003. ISBN: 80-86723-03-8, s. 38

¹⁵ Řehořková, M. *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985., s. 11

a ve Vídni vyšel nový spolkový zákon. Problematika spolkového života je spjata se základním právním vymezením, které se spolkům v rámci říšského zákonodárství dostalo. Právní zakotvení spočívalo ve spolkových zákonech.¹⁶

Základní právní vymezení se spolkům dostalo přijetím tzv. prosincové ústavy z 21. prosince 1867, ve které bylo pamatováno i na občanská práva obyvatel monarchie. Jedním z těchto práv bylo i právo spolčovací, spojené s právem shromažďovacím, jež bylo uzákoněno říšským zákonem č. 134 o právu spolčovacím a shromažďovacím z 15. listopadu 1867.

Z uvedeného říšského zákona stojí za zmínku klíčové, zásadní paragrafy vymezující účel spolků, podmínky zřizování, možnosti zamítnutí zřízení spolků, úřední dohled nad spolky, zachování pořádku, forma rozpuštění a trestní postihy porušení spolkového zákona. Zákon spolčovací se týkal všech spolků a společností, jež nebyly založeny za účelem dosažení zisku. Při zakládání byl povinen každý spolek ohlásit svůj úmysl zemskému politickému úřadu a předložit mu v pěti exemplářích navržené stanovy, které musely projít u tohoto úřadu schválením.

Navržené stanovy musely obsahovat: a) účel jednoty, prostředky a způsob jejich opatřování, b) způsob utvoření a obnovení spolku, c) sídlo spolku, d) práva a povinnosti členů spolku, e) spolkové orgány, f) podmínky platných usnesení, spisů a ohlášení, g) způsob urovnání sporů ve spolecích, h) zastoupení spolku na veřejnosti a ustanovení o rozpuštění spolku.

Zemský úřad měl právo zřízení spolku zakázat, avšak pouze do čtyř týdnů po učiněném úmyslu o založení spolku. Spolek se také mohl proti zamítnutí odvolat. Každý spolek pak následně podléhal úřednímu dohledu. Spolky měly také za povinnost předkládat c. k. okresnímu úřadu veškeré zprávy, například účetní, jednatelské a podobné zprávy.

Další ustanovení spolkového zákona se týkala přístupnosti spolkových shromáždění i širší veřejnosti. Spolky měly také za povinnost oznámit každou spolkovou schůzi

¹⁶ Kladiwa, P., *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913*. Ostrava: Ostravská univerzita, FF 2004, s.72

s udáním místa konání. Úřad měl také pravomoc posílat na tyto schůze své zástupce, kteří však neměli právo vstupovat na sezení představenstva a dozorčích orgánů. O předmětech jednání a o usneseních přijatých na schůzích měl být sepsán protokol a vláda měla právo do těchto protokolů kdykoli nahlédnout.¹⁷

V roce 1863 založil v Lipsku Ferdinand Lassalle *Všeobecný německý dělnický spolek*. Podle něj byly vzápětí zakládány v Rakousku-Uhersku i další spolky tohoto typu. Vznikaly spolky dělnické-vzdělávací, zábavní, odborové, případně čtenářské.¹⁸

První dělnický spolek v Čechách vznikl v roce 1867 a jmenoval se *Oul*. Ten založil staročech František Ladislav Chleborád. Chleborád byl v novodobém pojetí význačným aktivistou, který dokázal dělnictvo mobilizovat. V šedesátých letech se vyprofiloval jako dominantní vůdce v dělnickém hnutí. Hlavní cestu k povznesení dělnictva viděl Chleborád ve svépomoci, tj. zakládání spotřebních a výrobních spolků dělníků. Družstevnictví propagoval i v četných listech, které založil. Roku 1867 vychází první číslo časopisu „*Dělník*“. Po vzoru Oulu vzniklo v Čechách asi 300 podobných spolků.¹⁹

V roce 1868 byl založen *První všeobecný vzdělávací spolek* ve Vídni, jehož spoluzakladatelem byl Josef Hybeš, aktivní politik mezi německým a českým dělnictvem ve Vídni. Jeden z nejznámějších spolků byl vídeňský *Volksheim*, založený roku 1900, který měl veřejně přístupnou čítárnu, knihovnu, tělocvičnu, koncertní sály.²⁰

Podle dobových novin „*Dělnické listy*“, vydání z roku 1882, byly ve Vídni založeny vzdělávací spolky *Slovan*, spolek *Tyl*, spolek *Rovnost*, *Občanská beseda*, *Dělnická jednota*. Cílem těchto spolků bylo zakládání čítáren, knihoven, tanečních zábav tzv. šibřinek, pořádání kurzů němčiny. Většina těchto spolků neměla dlouhého trvání, výjimku tvoří spolek *Dělnická jednota*, který měl vybudovanou velkou knihovnu, ale po 16 letech činnosti byl rozpuštěn.

¹⁷ Semerád, Č., *Říše Rakousko-uherská, obyvatelstvo, ústava i správa říše III*. Praha: 1910, s. 85

¹⁸ Kolektiv autorů, *Malá československá encyklopedie ČSAV*, svazek III. Praha: Academia 1985, s. 93

¹⁹ Honzák, F., *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Nakladatelství Libri, Praha 2000, ISBN 80-85983-94, s. 129

²⁰ Mariánková, J., *Žili a pracovali v Brně*. Brno: Rapid 1977, s. 45-46

V Dělnických listech – noviny strany sociálně – demokratické, která měla v záhlaví napsáno „hájící zájmy lidu pracujícího“ se dočteme:

*„Ve všeobecném dělnickém spolku, Atzgefindorf, sestavilo se komité, jehož úkolem jest, v celém Rakousku spolek pro podporu cestujících soudruhů v život uvést. Nahlédnete zajisté, že při roztržiténosti našich dělnických spolků, by taková podpora velmi prospěšná byla. Očekáváme, že veškeré dělnické spolky se s námi spojí a klademe vám následující otázky, které do čtrnácti dnů odpovězeny být mají. Např. souhlasíte, že taková podpora je potřebná a za jakých podmínek uznáte cestujícího soudruha, jaká částka se má cestujícím platit a za jakých podmínek? Jelikož jen přistoupením všech bratrských spolků, žebrání našich cestujících soudruhů omezeno bude, žádáme tedy všechny bratrské spolky o brzkou odpověď - komité pro podporu cestujících“.*²¹

Takové články byly uveřejňovány téměř v každém čísle. Při hledání v dobových materiálech jsem prostudovala Dělnické listy od roku 1878 do roku 1882 a téměř v každém čísle byl vznik několika dělnických spolků. Z článků v tisku bylo zřejmé, že dělníci se sdružovali do spolků podle svého povolání (nebo řemesla) životnost těchto spolků však nebyla dlouhá.

Článek uveřejněný v Dělnických listech ze dne 4.6 1879, č. 17 kritikou na spolek opravdu nešetří:

„Po nějakém čase se opět shledáváme se spolky dělnickými, které již měly onen krásný úkol, pěstovat vzdělání a vzájemnost dělnictva, což se jim také částečně podařilo. Tu tedy počala nová doba a touha po spolčování rostla každým okamžikem. Nejen dělnictvo, ale všechny vrstvy společnosti lidské se ukázaly dosti činnými ve spolčování. V posledním čtvrtstoletí se zrodilo mnoho dělnických spolků, což by pro každého pozorovatele dělnického hnutí a rozvoje velmi potěšitelné bylo, kdyby – kdyby totiž tytéž spolky skutečně dělnickou vzájemnost podporovaly a jejími údy se staly, Bohužel, že musíme se přiznat, že dosti těch, kteří vznešený název „Dělnická vzdělávací beseda“ nesou, ale nic v skutečnosti pro dělnictvo nečiní. Vstupme do takového spolku a přesvědčme se, zdali to pravda. První, co nám padne do očí, jest krásně malovaný

²¹ *Dělnické listy*. Praha, 1879, ročník 2, s.378 (autor neuveden)

znak spolkový s heslem příkladu, „rázně v před“ a co doklad toho v před, jest třeba namalované okřídlené kolo. Po stěnách visí několik obrazů, mezi nimiž některého dělnického velikána kupř. Lassalla byste marně hledali, též krásně fotografovaný obraz výborů jest tu zavěšen, snad proto, aby se každý obyčejný člen udržel v úctě nad slavným výborem, konečně několik soch, skříň na knihy a mapa, též nevyhnutelné piano tvoří závěrek. Četná společnost je pohromadě, ale slyšme, o čem právě mluví. „Já nevím, co ti rýpalové chtějí, to je pořád křiku, že prý nejsme opravdovými dělníky a my zatím dřeme se až hrůza a nic za to nemáme, než toho trochu flámu“ povídá jeden. Pravdu máš, svědčí druhý, kdo pak by si pořád lámal hlavu s tou „Budoucností“, bez toho by mě ještě zavřeli jako je a potom 42 krejcarů, koukej to máš sedm půllitrů a to je chmele“! Pěkný obrázek, ale bohužel pravdivý. Pohlédnete-li do schůze výboru, tu shledáte, že každý výbor myslí, že jest o něco více a podle toho si počíná. Pěkná vzájemnost a bratrství. O něčem poučném ani řeči, knihovna buďto zahálí neb se čtou romány a la „Krvavá svatba“ s hrdinou „Marino-Marinelim“!. To táhne a příjemně lechtá. Vyličil jsem život spolkový, tak jak jsem jej vyzkoušel a bohužel shledal jsem, že sbratření, vzdělání a uvědomění, tu by pokulhávaly za spolkem, který teprve rok trvá a zásady ty pěstuje. Ptáte se, proč jsem toho dnes psal? Odpověď je snadná, právě v tuto dobu odbývají se nejvíce valné hromady spolků, a tu by bylo záhodno, aby se rozvinula ve spolcích dělnických činnost členů jeho, aby byli zvoleni jen takový osvědčení správcové spolkové činnosti, kteří jsouce uvědoměli v zásadách všelijakých, pro ně též pracovali a nám naši kruté cestě k osvobození trpícího proletáře pomáhali. Nejen založení spolku dělnického má větší cenu než bitva u Sadové, jak pravil veliký Jakoby, ale též jeho řízení ve smyslu pravdě dělnickém má velký význam. Tak jako dělnictvu neprosperly staré cechy ničeho, taktéž mu neprosperje založení dělnického spolku (besedy), když se týž spolek o jeho zájem nestará a pouze jako na potupu jeho jméno nese“.²²

Během období 5 let (1878 – 1882), které jsem sledovala, vznikaly spolky skoro v každém městě. Jen v Praze to byl např. spolek dělníků zednických, Dělnická beseda, spolek bednářů pražských v Praze, spolek Kruh vzájemně se podporujících dělníků, Dělnická jednota, Strojnická beseda, spolek Slovan. V jiných městech to bylo obdobné řemeslnicko-dělnický spolek Šumavan, spolek Berla v Dubé, odborný hornický

²² *Dělnické listy*. Praha 1879, ročník 2, s.306 (autor neuveden)

podporovací spolek, hornický vzdělávací spolek v Moravské Ostravě, čtenářská jednota v Děčíně, odborný spolek dřevodělců v Liberci. Na Moravě působilo v té době přibližně 288 českých kulturních spolků, většinou čtenářských.

Spolky se sdružovaly podle profesí a cílem těchto spolků bylo půjčování knih a časopisů, zejména českých, pořádání nepolitických přednášek pro poučení a zábavu, věnovat se zpěvu a hudbě, pořádat společenské zábavy, pracovat k dalšímu vzdělávání a vlasteneckému povzbuzování. Vznikaly i dělnické tělovýchovné jednoty, které si kladly za cíl tělesný rozvoj dělnictva. První Dělnická tělovýchovná jednota vznikla v roce 1897 v Praze.²³

Přátelům osvěty!

Dělnictvo československé v Liberci postrádalo až dosud pomůcek vzdělávacích a spolku, tak že není divu, když dělnictvo z části tanečnímu hýření a karbanu oddávat se počalo, neboť obě jest zde tak rozvinuté, že unáší lehce jak mladé tak staré, velké i malé. Avšak nemá tak nadále být, neboť byl zde založen spolek, kde se má dělnictvo vzdáti dosavadního života a započít život nový, dělníka důstojnější. A z těchto ohledů se obracíme na Vás, přátelé osvěty, kdy jste nám svými dárky, třeba dosti malými pomohli zbudovat knihovnu, bez které se obejiti nemůžeme a na její zbudování síly a prostředky naše dosud nestačí. Proto obracíme se na Vás, přátelé vzdělání, s prosbou, byste nám pomohli zbudovat oltář vzdělání. Dárky přijímá F. Šprynar v Liberci, č. 281. Doufáme, že náš hlas nebude hlasem volajícího na poušti.

Takový inzerát napsal výbor „Dělnické jednoty v Liberci“ a tato provolání v podobném duchu bylo téměř v každém novinovém čísle.²⁴

Tyto výše uvedené spolky byly dobrovolná sdružení, která měla ve svých spolkových stanovách vymezeno, že jsou formálně kulturní, nepoliticky vymezené dobrovolné sdružení, přesto ale bylo od začátku jejich činnosti jasné, že „politikum“ každého spolku spočívá v rozvoji národních zájmů.

²³ Řehořková, M., *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985, s. 23

²⁴ *Dělnické listy*. Praha 1878, ročník I, č.14, s.72

Masově zaměřené politické strany jako strana sociálně demokratická a národně sociální podporovaly lokální masově působící spolky a ovlivňovaly svou politikou střední a nejnižší vrstvy.²⁵

V tomto duchu byl nejvýznamnějším dělnickým spolkem v Ústí nad Labem *Dělnický vzdělávací spolek*, který zahájil činnost 11. února 1872. V počátcích jeho činnosti se o jeho vedení a charakter střetli představitelé ústeckého spolku, pro chemickou a hutní výrobu s představiteli rodící se sociální demokracie. V roce 1873 přišel do Ústí Josef Schiller, který se stal vůdčí osobou dělnického hnutí na Ústecku. Pracoval jako dělník a aktivně se zapojil do činnosti Dělnického vzdělávacího spolku.

Ten byl považován za jeden z nejsilnějších dělnických spolků v severozápadních Čechách. Nejúspěšnější akcí Dělnického vzdělávacího spolku bylo založení Všeobecné dělnické nemocenské a podpůrné pokladny. Svou činnost zahájila 1. ledna 1875 a záhy se stala nejvýznamnější institucí svého druhu na Ústecku, která sdružovala desetitisíce členů.²⁶

V roce 1869 vznikl Brněnský dělnický vzdělávací a podpůrný spolek (Brunner Arbeiter-Bildungs und Ustestuzunsverein), který vyvíjel organizační a politickou činnost a vydával vlastní časopis *Arbiter-Zeitung* (Dělnické noviny). Spolek sdružoval německé i české dělnictvo. Po nepokojích brněnského dělnictva, byl v roce 1869 zakázán a rozpadl se na několik menších spolků, ale v roce 1870 se tyto skupiny opět sloučily v Dělnický a vzdělávací spolek. Hnutí se však orientovalo pouze na sociální otázky.

Dělnické spolky v Brně byly česko-německé, ve výborech zasedali zástupci českých a německých dělníků, jejich činnost byla ale politická. Vzdělávací a oborové spolky plnily důležitou funkci, ale byly spíše na okraji jejich zájmů.²⁷

²⁵ Malíř, J., *Staročesí a mladočesí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno:Cerm,1998. IBSN-80-7201-103-7,s. 15

²⁶ Gawrecki, J., *Dělnické hnutí v Severozápadních Čechách do r.1918*. Opava: 1978, s. 13

²⁷ Dřímál, J., *Dějiny města Brna 2*.Brno: Blok, 1973, s .43,45

Za zmínku stojí i svépomocné spolky, které sloužily před vznikem státem nařízeného povinného sociálního a zdravotního pojištění pracujících pro případ nemoci, úmrtí, ztráty práce, stáří, ale i levnému nákupu a prodeji potravin, stavbě domů a bytů. V Čechách a na Moravě začaly vznikat podobné spolky ve 40. a 50. letech 19. století.

Svépomocné spolky byly založeny na dobrovolném členství a byly řízeny svými členy. Vedle podpůrných aktivit se věnovaly i vzdělávání, výchově k šetrnosti a střídmosti, sportovním aktivitám, pořádáním kulturních akcí. Zakladatelé těchto spolků měli dost často společné "kořeny". Jednalo se například o stejné povolání, politickou orientaci, náboženské vyznání, národní příslušnost nebo jen prostě pocházeli ze stejného regionu. Spolky byly výhradně mužskou doménou a ženy byly prakticky ze spolkového života vyloučeny.²⁸

²⁸ *Vlastivědný sborník moravský*, ročník XVII, č. 2. Brno: Grafia, s. 135

3. Výchova a vzdělávání pracujících v českých zemích

3.1 Sociální a politické poměry v Brně

Od sklonku 18. století v značně poněmčeném Brně rychle narůstal počet obyvatelstva města. Jeho početní stavy činily: 3 243 osob v roce 1840, 58 809 osob v roce 1857, 73 771 osob v roce 1869, kdy se konalo sčítání lidí a domů. Je třeba zmínit, že v tom roce mělo domovské právo v Brně jen 30 688 osob, tedy asi 42 procent. Nejvíce brněnských obyvatel v roce 1869 bylo zaměstnáno v průmyslu a obchodu a to 24 728, z toho 18 130 dělníků. Nejméně polovina, spíše však většina brněnského obyvatelstva měla český původ. Brno bylo tedy i po stránce společenské městem již typicky průmyslovým se silnou buržoazií a početným proletariátem. Nejméně polovina, spíše však většina Brňanů měla český původ.²⁹

Se vzestupem tovární velkovýroby v textilním průmyslu se zvyšoval i počet dělníků v brněnských textilkách. Dělnické mzdy byly hluboko pod průměrem. Neustále stoupaly ceny základních životních potřeb, takže celková situace dělnických rodin spíše špěla k horšímu, než aby se zlepšovala. A tak se s nástupem dravého kapitalismu v Brně vytvářely a hromadily vážné protiklady sociálního charakteru, jež vzápětí silně ovlivnily společenský a politický vývoj města.³⁰

Nadvláda Němců byla patrná ve všech směrech a oblastech života jeho obyvatel. Hospodářsky a politicky rozhodující, jakož i městská správa a byrokracie podporovaly německé instituce a zařízení. Zcela byly opomíjeny české národní zájmy. Vznikající vnitřní sociální protiklady se začaly záhy prolínat s národnostními rozpory, protože národnostní charakter města se nezměnil. Brno bylo národnostně smíšeným městem, bohužel rakouské statistiky z té doby nedovolují zjistit ani přibližně počet obyvatel české a německé národnosti. Diskriminace českého obyvatelstva se odrazilo například

²⁹ *Vlastivědný sborník moravský*, ročník XVII, č. 2. Brno: Grafia, s. 249

³⁰ Zřídka veselý, F., *Brno mezi městy střední Evropy*. Brno: Rudé právo, 1983, s. 19

ve školství. Až do sedmdesátých let 19. století byly národní školy vydržované městem výhradně německé.

Boj o české národní školství začal v březnu 1877, kdy podal Bedřich Hope jménem 20 českých rodičů žádost o zřízení samostatné obecné školy pro chlapce a dívky. Ta v říjnu 1877 zahájila vyučování pro české děti. Vydržování české soukromé školy převzal spolek Brněnská matice školská, který byl založen v lednu 1878. Založení matiční obecné školy bylo důležitou událostí v dějinách českého brněnského školství, ale jeho situaci v Brně neřešilo, protože zajišťovalo výuku jen nepatrného počtu dětí české národnosti. Boj za zřízení českých národních škol v Brně pokračoval.

V roce 1900 bylo v Brně jen 6 českých obecných škol oproti 18 německým obecným školám. Zřízením českých národních škol v brněnských okresech byl učiněn průlom do monopolního postavení německého školství a velkému počtu českých dětí bylo umožněno základní vzdělání v mateřském jazyce. Budovat a vydržovat německé národní školství pomáhal německý Schulverein, který byl založen roku 1880 jako protiváha české Matice školské.

Protože v Brně bylo o německé školství dobře postaráno, zaměřil se brněnský Schulverein na blízké české obce Královo Pole, Husovice a Židenice, kde založil německé národní školy, které pro nedostatek německých dětí navštěvovaly i děti české národnosti. O něco lépe než o národní školy bylo v Brně postaráno o české střední školství, které se co do počtu zhruba vyrovnalo německému. O zřízení těchto českých středních škol se ovšem nezasloužila obec, ale zřizoval je a vydržoval stát, když vláda, aby si získala podporu české buržoazie, vyhověla některým oprávněným požadavkům národního hnutí na Moravě.

Politické a národnostní rozpory v Brně se v poslední třetině 19. století velmi přiosťřily, ale až do devadesátých let nepřekročily hranice veřejné polemiky a politického způsobu boje. Omezovaly se na politicky aktivní kruhy české a německé buržoazie a inteligence.³¹

³¹ Dřimal, J., *Dějiny města Brna 2*. Brno: Blok, 1973, s. 40–41

Koncem devadesátých let nabývaly masového charakteru a měnily se ve srážky širších vrstev obyvatelstva, kdy do nich byla vtažena radikální mládež. Docházelo k násilnostem proti českému obyvatelstvu.³²

Národnostní rozpory přerostly úzký rámec buržoazní politiky a stávaly se průvodním jevem veřejného života. Brno se zařadilo mezi místa nejostřejšího národnostního boje v českých zemích i v celém tehdejší Rakousku. Národnostní boj se tu doplňoval a zčásti prolínal s hospodářskými zápasy početného dělnictva i s politickými snahami socialistického dělnického hnutí.

České národní hnutí v Brně vedla a dlouhou dobu i reprezentovala národně uvědomělá inteligence a měšťanstvo. Jejich političtí představitelé se sdružovali v české národní straně, která byla na Moravě až do devadesátých let 19. století jediným mluvčím české buržoazie a národního hnutí.

V čele české národní strany byli politikové liberálního smýšlení a značně konzervativního zaměření. Záhy však proti nim vznikla opozice mladších radikálně smýšlejících stoupců, kteří sympatizovali s mladočechy. V Brně ani na Moravě se mladočeský směr oproti Čechům dlouho neprosadil. Bylo to způsobeno odlišnou politickou a národní situací, rozdílnou tradicí a silnějším vlivem klerikalismu.³³

Nový opoziční tón do české politiky na Moravě vnesl koncem osmdesátých let Adolf Stránský. Když neprosadil obrat v politice národní strany, založil roku 1891 Moravskou lidovou stranu. V Brně získávala lidová strana příznivce hlavně mezi mladšími příslušníky české inteligence, ale byla odkázána na spolupráci se staročechy. Do brněnského obecního výboru kandidovala česká buržoazie neúspěšně a rovněž volby do zemského sněmu a do říšské rady v městské brněnské kurii i v kurii obchodních živnostenských komor zůstaly až do zavedení všeobecného volebního práva roku 1907 doménou německé buržoazie. Prvním českým poslancem vyslaným v této době do říšské rady z Brna byl sociální demokrat Josef Hybeš, zvolený roku 1897.

³² Dřimal, J., *Dějiny města Brna 2*. Brno: Blok, 1973, s. 42

³³ *Moravská orlice*. Časopis České národní strany, ročník 1902

Za této nepříznivé situace se část české inteligence zaměřila na drobnou osvětovou a kulturní práci. Tato osvětová práce přerůstala třídní rámec a měla celonárodní význam. Byla však zaměřena pouze na střední vrstvy. Dělnictvo, které bylo v Brně velmi početné, se začalo sdružovat do dělnických spolků. Spolkovému životu, zakládání spolků a počátkům osvěty se budu věnovat v příštích kapitolách.³⁴

3.2 Spolky v městě Brně

V této kapitole jsem se pokusila o úvahu co je spolek a lidé, kteří se spolkovému životu věnovali a dále o rozdělení spolků v Brně.

Slovo spolek je slovo pojmové a modernější vysvětlení jeho významu říká, že spolek je zájmové sdružení, zájmová organizace: dělnický spolek, čtenářský spolek apod. Jako poněkud zastaralejší vysvětlení slova „spolek“ se ve slovníku spisovného jazyka českého uvádí, že jsou takto označovány přátelské styky, společná spojení, společná existence nebo činnost. Jde tedy o spojení osob k nějakému účelu.

V kategorii spolek je nejdůležitějším činitelem člověk, síla uplatňující se rozhodujícím způsobem ve spolkové činnosti. Spolek je prostředí, v němž si člověk naplňuje své zájmy a záliby. Společenství osob stejných zájmů, lidi sblíží, je-li k tomu dostatek vůle. Na spolkové půdě lidé poznávají jeden druhého a jelikož každý člověk je jiný, je i prostorem, kde se často uplatňují kompromisy.

Společné úsilí v takto pohodovém klima je pak předpokladem k dosažení dobrých výsledků ve spolkové činnosti, z hlediska dlouhodobého pak i k dosažení vytčených cílů. Velmi důležité pro zdar spolku a vyvíjenou činnost je, kdo stojí v čele spolku a priority vedoucích činovníků.

„V každé hromadě lidu, která cokoliv hodnotného provést chce, jest především autority, jednoty a kázně“. Tento názor Františka Palackého je příhodný i pro spolky.

³⁴ Dřimal, J., *Dějiny města Brna 2*. Brno: Blok, 1973, s. 39

Bylo v minulosti obvyklé a nejinak je tomu i dnes, že spolky, sdružení, kluby se sdružovaly a vytvářely velké organizace, tedy ve svazy, unie, asociace, ústřední jednoty. Existence spolků a jejich činnost byla a je závislá od místa působnosti a od tamních lidí. Významnou roli hraje rovněž ubíhající čas, neboť s ním se stále mění společenské klima a podmínky pro takovou práci.³⁵

Místo - odlišně začíná a postupně se rozvíjí spolková práce ve městě, v kulturním a průmyslovém centru než v menších městech venkovských.

Lidé - *spolková* práce se v tradičním smyslu od prvopočátku prováděla po zaměstnání, tedy ve volném čase. Ale kdo kdy měl volný čas na práci pro veřejnost? Vše záleželo na povolání, zaměstnání, na základní výdělečné činnosti. A ty byly nesouměřitelné. Každému člověku bylo naděleno volného času jinak. Pro jednoduché porovnání vezmeme v úvahu tři kategorie obyvatel venkovského města a začneme od konce

Rolník - *samostatně* hospodařící zemědělec, kdy ten měl nazbyt volného času? Možná v zimě když skončily polní práce. O své vzdělávání v dospělosti neměl rolník valného zájmu, samozřejmě do určité doby, využíval vše, co převzal od svých předků, co se dědilo z generace na generaci. S výchovou rolnického dorostu se u nás začalo až těsně před koncem 19. století.

Dělník - *člověk* pracující v továrně, dílně nebo na velkostatku. Pracoval v místě bydliště anebo za výdělkem docházel do průmyslového města. Jen pomalu se těmto lidem dostávalo od zaměstnavatelů zkrácení pracovní doby. Z 12 až 14 hodin práce v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, došlo na úpravu délky pracovní doby až v devadesátých letech na 60 hodin týdně. Teprve po roce 1918 byla pracovní doba dělníka stanovena na 8 hodin denně.

I když první rakouský zákon o spolčování vyšel už v roce 1852, mnoho nového v širokém měřítku nepřinesl. O volném rozvoji spolků nelze mluvit, jejich činnost byla omezována přísnými nařízeními a zákony. Velmi dlouho od spolků a zúžíme to jen na spolky české, nebylo možno očekávat, že by nejchudším z městské a venkovské

³⁵ Slavík, F. A., *Vlastivěda moravská, Brněnský okres*. Brno: 1897, s. 16-19

chudině, dospělým lidem, skýtaly zázemí a podmínky pro vzdělávání. Jejich vědomostní úroveň byla velmi chatrná, měli jen to, co získali v triviálních školách. Změny k lepšímu přinesla až druhá polovina devadesátých let a počátky 20. století, kdy vzdělávací spolky dělnické už nebyly vzdělávací jen podle názvu, kdy na významu nabyly tisk, knihy, časopisy, různé odborné přednášky a začal vzestup kulturní složky dělnického hnutí.³⁶

Lépe na tom byli lidé především z jiných sociálních vrstev, ti se mohli spolkové činnosti věnovat více a fundovaněji, tedy osoby vzdělané-učitelé, úředníci, kněží, lékaři, státní zaměstnanci, technická inteligence apod. a pak lidé tzv. usedlí-živnostníci, řemeslníci a lépe situovaní dělníci.

Lze tedy skoro tvrdit, že o národní výchovu a vzdělávání v dospělosti skutečně usilovali jen lidé uvedení v předchozím odstavci. Tito se v devadesátých letech 19. století a ve 20. století zajímali o tuto problematiku, protože pevně věřili, že jen ve vzdělanosti národa je cesta k vyšším metám, že „vzděláním se stává člověk člověkem“.

Brněnské spolky v letech 1861 až 1894 byly jak německé, tak české, některé měly místní působnost, některé jako např. Sokol působili celostátně. Protože spolkový zákon zakazoval politické sdružování, tak se politický i společenský život soustřeďoval ve spolecích vzdělávacích a kulturních.

Pro názornost uvádím některé spolky, které vznikly před rokem 1867:

- Liefertafel – byl utrakvistický spolek, dvojjazyčný
- Beseda Brněnská – pěvecký spolek měšťanstva a inteligence
- Liefertafel Musikverin-německý spolek
- Slovanský čtenářský spolek
- Turnverein – německý tělocvičný spolek
- T. J. Sokol Brněnský – tělocvičný spolek

³⁶ *Vlastivědný Věstník moravský*, ročník XVII, č. 2. Muzejní spolek v Brně, Brno: Grafia, s. 156

Spolky po roce 1867:

- První brněnský čtenářský spolek – spolek brněnské buržoazie
- Moravský tělocvičný spolek
- Dělnický vzdělávací spolek-český, ale formálně se neustavil, zůstalo jen u pokusu
- Německý pokrokový spolek
- Český politický spolek
- Katolická politická jednota
- Národní vzdělávací dělnická jednota Rozkvět³⁷

3.3 Dělnické vzdělávací spolky a spolky na Brněnsku

Brněnské dělnické socialistické spolky – účel a cíle spolků v období 1869–1921

V této kapitole jsem se zaměřila na první dělnické spolky, které začaly vznikat v Brně. Lze je vysledovat v celé řadě pramenů, v literatuře a sbornících.

V prosinci 1868 byl v Brně založen *dělnický spolek vzdělávací a podpůrný* na základě vídeňského programu celorakouské strany sociálně-demokratické. Vznikl jako spolek, jak českých tak rakouských dělníků v národnostně smíšeném městě. Jejich společným cílem, podle revolučních zásad I. Internacionály ze srpna 1868 byl boj proti kapitalistům obou národností. Zanedlouho byl spolek rozpuštěn, ale svoji důstojnou roli sehrál při stávce textilních dělníků na jaře 1869.

Na české a zejména brněnské dělnické hnutí silně zapůsobila Pařížská komuna, jako první pokus o nastolení diktatury proletariátu. Následně činnost rakouské sociální demokracie ustrnula a zanikla. K její obnově došlo na sjezdu v roce 1874 v Neudorfu. Se čtyřletým odstupem si čeští sociální demokraté - socialisté založili vlastní stranu, ale jako odnož strany rakouské.³⁸

Je třeba zmínit událost z roku 1871. V Luzově strojárně v Brně na Olomoucké ulici, byl založen *Odborový spolek dělníků železářských, kovodělných a plechárenských*. Byla to první čistě dělnická odborová organizace kovodělníků na Moravě. A hned

³⁷ *Vlastivědný Věstník moravský*, ročník XVII, č. 2. Muzejní spolek v Brně, Brno: Grafia, s. 170-180

³⁸ Zřídka veselý, F., *Brno mezi městy střední Evropy*. Archiv města Brna, Brno 1983, s. 11-12

po založení akciové společnosti První brněnská strojírenská společnost (8. 2. 1872), byl ustaven i Spolek pro podporu nemocných dělníků. Na jaře 1872 obrátil se na vedení strojíreny odborový spolek kovodělníků s peticí, ve které žádal o zkrácení pracovní doby, zvýšení mezd, založení nemocenské a důchodové pokladny pro členy spolku. Požadavek odborově organizovaného dělnictva nebyl odmítnut a došlo k dohodě s určitými ústupky. Příklad kováků z brněnských strojírenských továren byl pro celé dělnické hnutí ukázkou, v čem spočívá síla odborů a jakými zbraněmi musí dělníci bojovat za své požadavky.³⁹

České dělnictvo se sdružovalo od roku 1869 do institucí podle momentální společensko-politické situace. Cíle těchto proletářských společenství byly v první řadě politického, internacionálního a revolučního charakteru.

Hlavní dlouhodobý cíl dělnictva byl nesmiřitelný a neustávající boj s kapitalisty v duchu učení Marxe a Engelse (za změnu společenského řádu, za beztřídní společnost, za změnu vztahu k výrobním prostředkům).

A pak tu byla celá řada krátkodobých cílů jako zkrácení pracovní doby, zvyšování mezd, zřízení nemocenských pokladem, vyplácení peněžní podpory v nemoci a úrazech, zavedení volebního práva všeobecného, rovného, přímého a tajného, svoboda slova, shromažďování a pohybu, přístup ke vzdělání.

Těmto cílům podřídila česká sociální demokracie taktiku boje. Stále ještě ale plně nedozrála k přesvědčení, že bez uvědomělé dělnické třídy, bez vzdělání dělníka na potřebnou úroveň, je to cesta obtížná a dlouhá. A tak i přes veškeré problémy a potíže, zákazy a nařízení, pronásledování a trestání si krok za krokem dělnictvo své cíle naplňovalo, i když za nesmírnou cenu.⁴⁰

V roce 1887 přišel do Brna Josef Hybeš, původním povoláním textilní dělník, aby zde připravoval „lužánecký sjezd československé sociálně-demokratické strany. Po sjezdu Hybeš zůstal v Brně natrvalo. Pro brněnské dělnické hnutí byl tím nejlepším,

³⁹ Steiner, B., *První brněnská, Dějiny strojíreny*. Brno: Krajské nakladatelství 1958, s. 27-28

⁴⁰ *Moravská orlice*. Časopis České národní strany, ročník 1898

koho ve svém středu mohlo mít. Byl skvělý politický organizátor, redaktor stranického tisku, zakladatel odborového hnutí textiláků a posléze také poslanec vídeňského parlamentu. Spoluzakládal politické a odborové organizace na celém Brněnsku. Koncem roku 1895 bylo na Moravě 70 odborových spolků včetně 37 odborových skupin a 69 spolků vzdělávacích.⁴¹

V polovině devadesátých let byl už zcela hmatatelný rozmach oblasti spolků v městě Brně i na venkově. Neustále přibývalo zájmových sdružení osvětových, kulturních, tělocvičných, občanských, dělnických. V pokročilém stádiu byla značná názorová diferenciací českého obyvatelstva a stále se prohlubovala. Vznikaly nové politické strany s celostátní či zemskou působností.

Významným nástrojem ve výchově dělnictva byl dělnický tisk, především Rovnost, vycházející v Brně od srpna 1885. Dále to by Odborný list dělnictva textilního, Rašple a Červánky. Noviny i časopisy agitovaly za stranickou ideologii, upozorňovaly na křiklavé případy vykořisťování dělníků v továrnách, bojovaly proti klerikalismu na venkově, hlavně však politicky organizovaly dělníky

V uvedené době začala éra výstavby Dělnických domů, které se staly baštou dělnictva. Prvními byly Dělnické domy v Brně a Juliánově, otevřené shodně v roce 1897. Svůj „dělňák“ si postavili socialisté v Husovicích a následovaly další v Líšni (1907), v Rosicích a Ivančicích (1907) ve Šlapanicích (1909).

Do Dělnických domů byla soustředována veškerá činnost dělnictva české sociální demokracie. Svě zázemí tam našly, jak tamní stranické organizace, tak i jejich přidružené složky odborové, tělocvičné, kulturní i mládežnické.⁴²

Lze tedy konstatovat, že na výchovu dělníků měly velký vliv politické strany se sociálním zaměřením.

⁴¹ *Rovnost, list sociálních demokratů českých*. Ročník 1885 -1902, Brno

⁴² *Rovnost. Zemský orgán strany sociálně demokratické na Moravě*, ročníky 1903 – 1914, Brno

V českém dělnickém hnutí došlo v průběhu roku 1910 k rozštěpení původně jednotné československé sociálně demokratické strany na dvě strany samostatné a na sobě nezávislé – na autonomisty a centralisty. Vedle rozštěpení politického se tehdy rozštěpily také odborové, družstevní, sportovní organizace. K dalšímu rozštěpení sociálně demokratické strany došlo až v samostatné československé republice v roce 1921.⁴³

Vzdělávací a kulturní brněnské spolky

Vzdělávací a kulturní brněnské spolky z období od roku 1873 do roku 1918 měly za cíl:

- rozvíjet obrodnou práci národní, kulturní a osvětovou do všech směrů a všemi dostupnými prostředky, tedy slovem, písní a hudbou,
- získávat a zapojovat českou občanskou veřejnost do spolkové činnosti,
- vytvářet podhoubí nových lidových tradic národních i kulturních a pečovat o jejich rozvíjení s odkazem, aby byly předávány z generace na generaci,
- podporovat úsilí o vytváření českých společenských institucí a vysokou hodnotovou prioritou, podílely se např. na tvorbě fondu určenému pro výstavbu českého Národního divadla v poněmčeném Brně, podporovat záměr na zřízení české univerzity v Brně, zapojit se do příprav a realizace Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895.
- bránit se sílícímu národnostnímu útlaku ze strany německých úřadů, buržoazie a německého živlu všeobecně, například demonstracemi a peticemi,
- podporovat rozvoj českého národního školství, aby se všem dětem dostalo úplného a kvalitního života před vstupem do života.

Byly to např. spolky:

Odborový spolek dělníků krejčovských, Rukodělný spolek textiláků, Beseda dělnictva československého, spolek Vlast, Čítárna spolku rukodělnického brněnského, Spolek textilní pro Moravu, Spolek divadlo pro sociálně demokratické dělnictvo.⁴⁴

⁴³ Zřídka Veselý, F., *Brno mezi městy střední Evropy*. Archiv města Brna, Brno: 1983, s. 14,16

⁴⁴ Slavík, F. A., *Vlastivěda moravská, Brněnský okres*. Brno: 1897, s. 45

Podle údajů z časopisu *Vlastivědy moravské* bylo v Brněnském okrese v roce 1894 v 50 obcích činných celkem 144 spolků. Nejrozšířenější spolková činnost byla v obcích Královo Pole, Husovice, Šlapanice, Líšeň, Židenice, Juliánov, Adamov.

Při hledání pramenů jsem se soustředila na brněnské čtvrti, kde vrstva dělnických obyvatel měla majoritní podíl mezi obyvateli. Na konci 19. století to byly zejména čtvrti Židenice a Juliánov, které byly v té době samostatné obce a k městu Brnu připojeny až 16. 4. 1919.

V Židenicích a Juliánově bylo činných 34 spolků do roku 1918. Spolky byly především vzdělávací, dělnické, obchodní a sportovní.

Činnost několika významných spolků:

Svépomocná pokladnice

V roce 1862 lze za první spolek založený v Židenicích považovat *Svépomocnou pokladnici*, která se záhy stala vzorem pro zakládání ostatních spolků. V hostinci Josefa Škarytky založilo 21 občanů, z řad rolníků a dělníků menší sdružení, které se rychle rozvinulo. Postavili si vlastní spolkový dům a ustanovili se jako Živnostenský spolek. Úkolem spolku bylo opatřovat a shromažďovat potraviny a ve velkém je prodávat a z utržených peněz přispívat na chod obce. Spolek trval až do roku 1944, kdy splynul s dělnickým potravním spolkem *Vzájemnost*.

Krejcarový spolek

Celým názvem *Krejcarový spolek k podpoře národní školy* byl založen v Židenicích a Juliánově se sídlem v Židenicích č. 50. Do historie židenického školství se tento spolek zapsal více než šedesátiletou činností v pomoci školám a sociálně slabším žákům. Do roku 1918 se zasloužil o zachování českého školství a zřídil v obci tři mateřské školy.⁴⁵

⁴⁵ Kebrle, M., *Spolky v brněnském okrese*. Vlastivědný kroužek ve Šlapanicích 2001, s. 15–24

Sírotčí spolek

Byl založen na podobném principu jako Krejcarový spolek a jeho úlohou bylo starat se o sirotky a chudé školní děti.

Čtenářsko - vzdělávací spolek Tábor

Spolek byl založen v roce 1891 v hostinci u Trnků a věnoval se též zpěvu, založil knihovnu, jejíž knižní fond se stal později základem pro židenickou veřejnou knihovnu.

Čtenářsko - pěvecký spolek Jaroslav

Spolek, který byl založen v roce 1883, který se zpočátku orientoval na pořádání ochotnických představení. Později se zájem spolku rozšířil i o hudební složku. Pořádal hudební besedy, koncerty. V roce 1913 založil vlastní orchestr. Velkou část výtěžků z hudebních produkcí věnoval na pomoc finančně slabším spolkům a chudším obyvatelům Židenic. Spolek měl i bohatě vybavenou knihovnu.

Čtenářsko vzdělávací spolek Tábor

Tento spolek založený 19. 6. 1892, jehož účelem bylo „hájení zájmů národních a zájmů pracující třídy“ kladl velký důraz na vzdělávání nejen svých členů pomocí četby, ale také na vzdělávání veřejnosti pomocí osvětové činnosti. Spolek odebíral velké množství českých novin a časopisů např. Moravské, Humoristické a Národní listy, Kovodělník, Naše obrana, Truhlářské listy, Besedy lidu.

Občanská beseda Havlíček

Účelem spolku založeného v Juliánově v roce 1891 bylo podporovat národní vědomí českých obyvatel Juliánova, formou zpěvu, přednášek nebo pořádáním lidových zábav. Podobně jako v jiných vzdělávacích spolcích měli členové zálibu ve čtení knih, které skupovaly nebo dostávaly darem. Knihy se umísťovaly do spolkové knihovny, která měla již v prvním roce svého působení ve svém fondu 140 knih. Spolek založil i divadlo a vznikl kroužek divadelních ochotníků. Spolek do roku 1911 uspořádal 57 přednášek, 29 hudebních večírků, 23 divadelních her.⁴⁶

⁴⁶ Kebrle, M., *Spolky v brněnském okrese*. Vlastivědný kroužek ve Šlapanicích 2001, s. 15–24

Všeobecně vzdělávací a podpůrný spolek Lassalle

Za významný tělovýchovný spolek můžeme považovat *Všeobecně vzdělávací a podpůrný spolek Lassalle*, založený v Juliánově. Zpočátku kladl důraz na vzdělávání, ale později jeho nejdůležitější činností byla tělovýchova a péče o lidské tělo. Na jaře roku 1894 schválilo místodržitelství v Brně stanovy spolku a 11. 2. 1894 se sešla první valná hromada. Proslov zahájil Vilém Synek, který byl hlavním propagátorem myšlenky. Tímto aktem byl založen první z vzdělávacích spolků dělnické mládeže na Brněnsku. Podle některých pramenů se stal první dělnickou tělovýchovnou jednotou v tehdejší Rakousku.

Mezi veřejností byl velký zájem o členství a ve spolku byla také zřízena knihovna. Na jaře 1894 byl ve spolku zřízen tělocvičný odbor. I když byla tato činnost zpočátku vedlejší, záhy se stala hlavní činností. Lassalle se stal kromě spolku vzdělávacího a podpůrného především spolkem tělocvičným. Byl to první český dělnický tělovýchovný spolek. Protože spolek trpěl nedostatkem finančních prostředků, pořádal večírky, zábavy a výlety a různé podniky, které byly zdrojem financí pro pokrytí potřeb spolku.

V roce 1895 se za pomoci tohoto spolku zakládají jednoty v Husovicích, Židenicích a Líšni. Valná hromada se dne 5. 9. 1897 usnesla, aby z názvu zmizela slova vzdělávací a podporující, a tak vznikl *Tělocvičný spolek Lassalle*.⁴⁷

V roce 1897 byl v Juliánově postaven Dělnický dům, který měl velký vliv ve společenském životě na celou juliánovskou a židenickou veřejnost. Stal se základnou pro rozvoj kulturního a společenského života, ale i základnou pro posílení dělnického hnutí. V únoru 1898 sem přesídlila *jednota juliánovská* a zázemí zde našla i židenická jednota. V roce 1898 zde bylo postaveno jeviště a vzniklo Lidové divadlo, které působilo přes šedesát let.

Název jednoty se v roce 1900 změnil na Dělnickou tělocvičnou jednotu Lassalle. Rozvoj spolku vyvrcholil uspořádání velkých oslav na počest mistra Jana Husa v roce

⁴⁷ Nečas, V., *Šedesát let DTJ v Juliánově*. Brno: 1956, s. 32

1913, kdy v prostorách dělnického domu byla přednáška s doprovodným programem, který byl zakončen slavnostním divadelním představením Mistr Jan Hus.⁴⁸

Další významnou událostí pro spolek byla příprava na velkou dělnickou olympiádu, která se měla konat v Praze roku 1915. Ještě před olympiádou se měly konat oslavy k dvacetiletému výročí založení spolku. Ale tyto plány byly přerušeny 1. světovou válkou a dělnická jednota přestala působit. Po válce se jednota opět obnovila, za finanční podpory Spolku Dělnický dům. Konaly se přípravy na pražskou dělnickou olympiádu, která byla přesunuta na rok 1921.

Ve dvacátých letech, ale DTJ začínala vadit veřejnosti. Několik dělníků na protest vystoupilo z důvodu směřování spolku k politické levici. Jednota kritizovala celý svaz dělnických tělovýchovných jednot, ve které byla sdružena. Brněnské jednoty požádaly o svolání sjezdu, který by situaci řešil, ale svaz namísto toho vyloučil celý brněnský okres. Juliánovská jednota přerušila se svazem veškerý styk, ale na spartakiádu v Praze v roce 1921 vyslala 124 svých členů. Zúčastnila se i moravské spartakiády v Brně-Lužánkách v červenci roku 1922. Mezi vystupujícími cvičenci měli největší zastoupení členové z brněnských jednot.

Juliánovská jednota ve spolupráci s jinými dělnickými jednotami začala vystupovat i v mimobrněnském prostředí. V letech 1930 – 1934 se jednota účastnila mnoha cvičebních akcí, které už nebyly tak velkého rozsahu jako dělnické spartakiády, protože dělnické spolky začínaly být hlídány státem. Nastalo postupné zakazování dělnických aktivit a podle dobového tisku se stávaly případy, že členové jednoty, pracující ve státní správě byli zastrašováni ztrátou zaměstnání, pokud se nevzdají svého členství.⁴⁹

Spolky hrály důležitou roli v životě obyvatel, ale i ve fungování obcí. Nejen, že sloužily jako základny pro okruh lidí stejného zaměření, ale intelektuálně zaměření jedinci v tomto společenství rozvíjeli svoji osvětovou činnost. Velkým mezníkem v dělnickém hnutí byl rok 1897, kdy byl postaven Dělnický dům, který se stal základnou tohoto hnutí.

⁴⁸ Dvořáková, E., *90 let Dělnického domu v Juliánově*. Brno: 1987, s. 13

⁴⁹ Nečas, V., *Šedesát let DTJ v Juliánově*. Brno: 1956, s. 17,19

3.4 Počátky osvětové činnosti

Proti silnému germanizačnímu tlaku v 19. století si český národ zřídil korporace, které měly školskou a osvětovou funkci. Nejprve se zrodily místní Matice, jejichž účelem bylo zřizovat české školy a vyvíjet osvětovou činnost. V roce 1872 vznikla místní matice v Prostějově a Olomouci, roku 1873 v Českých Budějovicích, v roce 1878 v Brně a 1880 ve Znojmě a v Litoměřicích.

Již 5. prosince 1880 se konala ustavující valná hromada *Ústřední matice školské*, která během prvního roku sebrala na 70 000 zlatých na českou školskou a osvětovou činnost. Osvěta tu sloužila jako zbraň proti germanizaci. (Přednášky z české historie, písemnictví, literatury, o českém jazyku, o významu vzdělání apod.). Matice zahájila činnost otevřením opatroven pro české děti v Brně, Liberci, Nýřanech aj.

Matice školská měla zájem o zřizování českých pokračovacích a živnostenských škol a podporovala i kulturní a osvětové spolky. Suplovala vlastně úlohu ministerstva školství. Její rozpočet byl někdy až milionový a vznikal z dobrovolných darů a sbírek.

Školy matiční byly umístěny ve vlastních budovách a tím se vytvořila i hmotná základna pro kulturní a osvětovou činnost. Také dvě matiční gymnázia (Opava a Zábřeh) byla se svým profesorským sborem středisky české osvětové činnosti na severní Moravě a ve Slezsku. V roce 1929 Matice vydržovala obchodní akademie v Jablonci nad Nisou a v Teplicích, studentský internát v Karlových Varech, jednu školu měšťanskou, pět škol pro ženská povolání (Český Krumlov, Mariánské Lázně, Lovosice, Nový Jičín a Trutnov), 134 opatroven, 34 jazykových kurzů, 80 škol pokračovacích, 6 škol hudebních. Na matičních školách zaměstnávala 415 osob.

Vedle Matice vznikaly ještě národní jednoty, které se sdružovaly pod vedením Matice, ale vykonávaly samostatně činnost hospodářskou, podpůrnou, kulturní a osvětovou.⁵⁰

⁵⁰ Řehořková, M. , *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985, s. 17

Národní jednota pošumavská vznikla v roce 1884 a působila v oblasti od Plané až po Havlíčkův Brod. Ve Vimperku, Nových Hradech a jinde zřizovala Národní domy. Jednota pořádala osvětové zájezdy do Prahy a podporovala přednáškovou činnost nejrůznějších typů.

Národní jednota severočeská zřízená v roce 1885 čelila německému tlaku v oblasti od Rakovníka přes Litoměřice až po Poličku. Národní domy vznikly v Lanškrounu, Hostinném, Podbořanech a jinde. Jednota věnovala značné finanční prostředky na vybudování českých knihoven v pohraničních městech.

V roce 1885 vznikla Národní jednota pro jihozápadní Moravu. Působila v okresech Znojmo, Brno, Mikulov, Jihlava a Moravská Třebová. V roce 1919 měla 47 000 členů v 73 organizacích. Roku 1896 vznikla Československá jednota v Praze s úkolem pečovat o Slovensko, Slezsko a české menšiny v Rakousku.

Na Těšínsku pracovala od roku 1897 *Matice osvěty lidové*. Velkým činem této organizace bylo zřízení českého gymnázia v Orlové. V roce 1929 měla 23 000 členů a vydržovala školu pro ženská povolání v Novém Bohumíně a v Karviné, hudební školu v Českém Těšíně a 54 mateřských školek. Vedle školství věnovala značnou pozornost osvětové práci.

V roce 1910 vznikla *Národní jednota slezská*, která si dala do programu zakládat knihovny, poučovat přednáškami a tiskem širokou veřejnost o Slezsku, podporovat české školství.

Dělnické pěvecké spolky uspořádaly v roce 1904 první hudební festival. Neodmyslitelnou součástí kulturního života na venkově bylo ochotnické divadlo. Většina divadelních spolků se sdružila do *Ústřední matice divadelních ochotníků* (později Ústřední matice divadelního ochotnictva československého).

Ústřední matice (ÚMDOČ) vydávala svůj časopis „Ochotnické divadlo“. Do bohaté osvětové aktivity neblaze zasáhla první světová válka. Pokrokové organizace a spolky byly zakázány.⁵¹

⁵¹ Řehořková, M., *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985, s. 18

3.5. Lidová výchova

Výraz **lidová výchova** se objevuje koncem 19. století, kdy se u nás rozvíjí dělnické hnutí. Tehdy se pohlíželo na lidovou výchovu jako na péči o vzdělání lidu, přičemž, se pod pojmem „lid“ rozuměly málo vzdělané vrstvy společnosti, které neprošly dostačujícím všeobecným školním vzděláním a kterým bylo potřeba vzdělání dalšího.

Šlo pouze o vzdělání útržkovité a bylo chápáno politicky. Takové pojetí lidové výchovy trvalo prakticky beze změny od konce 19. století přes celé období první republiky. Obsah pojmu lidová výchova byl organicky spjat s historickým obdobím vlády buržoazie, a odtud také nedůvěra ba přímo odpor k tomuto pojmu ze strany dělnictva, které však přitom o vzdělání usilovalo. Takto popsal lidovou výchovu Kamil Škoda ve své knize *„Příspěvky k dějinám české osvěty“*.

Při vzniku nového československého státu si zajistila moc česká buržoazie, která měla od počátku velký vliv na vývoj lidové výchovy v první republice. První dva roky byly bojem mezi buržoazií a dělnictvem, v němž zvítězila buržoazie za pomoci pravicových vůdců sociální demokracie. Stát měl zájem na usměrnění lidové výchovy a tak mezi prvními zákony, která republika vyhláší, jsou i dva lidově výchovné zákony z roku 1919 o kurzech občanské výchovy a o obecních knihovnách. Boj o to, jaká bude nová republika, se odráží i v historii těchto zákonů. Pokrokoví lidově výchovní pracovníci se snažili opřít tyto zákony o tradice a zkušenosti dělnického hnutí. Domnívali se, že osvětová činnost rozvíjená na podkladě těchto zákonů bude mít cíl v podstatě politický, socialistický, tak jak to odpovídalo zájmům nejširších vrstev pracujícího lidu, který si přál republiku socialistickou. Zákon o občanské výchově měl na mysli politickou přípravu občanstva.

Pokrokoví lidově výchovní pracovníci si představovali, že bude mít revoluční náplň, byli však zklamáni dalším vývojem a prací. Oficiální státní osvětová péče si nepřála úsilí pokrokových pracovníků v lidově výchově, a tak tento zákon ztratil ve svém výkladu směr zamýšlený původně pokrokovými silami.⁵²

⁵² Škoda, K., *Příspěvky k dějinám české osvěty*. Ústav pro výzkum kultury Praha, 1972, s. 5,21,22

Lidová výchova za první republiky zahrnovala instituce založené v důsledku lidovýchovných zákonů (např. obecní knihovny, lidové školy) a také instituce charakteru spolkového, které sice nevznikly jako instituce lidovýchovné, ale plnily důležité úkoly v oblasti výchovy a vzdělávání. Podle mého mínění se lidová výchova snažila působit na nejširší společenské vrstvy a její činnost zasahovala do nejrůznějších oblastí. Například ochotnické divadelní spolky, knihovny dělnických tělovýchovných jednot, přednášky, jazykové kurzy, zdravotnické, národopisné, regionální apod.

Ryze lidovýchovnými institucemi byly **lidové školy**. Lidové školství vyrostlo ze vzdělávacích kurzů, které se konaly ve městech a na venkově řadu let již před válkou. Kurzy pořádaly nejrůznější spolky, odborné nebo politické organizace. Jako vzor jim sloužily například lidové školy dánské. Po válce se k nim přidaly kurzy pořádané z iniciativy osvětových komisí a okresních osvětových sborů. Vzhledem k tomu, že situace kolem lidového školství byla jak po stránce organizační, tak i právní značně nejasná, bylo Ministerstvo školství nuceno upravit ty školy, které padaly do působnosti výše zmíněných osvětových sborů. Všechny lidové školy, které vyhověly vládním nařízením, si mohly žádat o finanční dotace.

V roce 1925 vznikl **Masarykův lidovýchovný ústav**, který úzce spolupracoval s Ministerstvem školství a národní osvěty. Měl sloužit jako koordinační a poradní centrum pro lidovou výchovu. Mezi její zakládající členy patřila Dělnická akademie, Matice slovenská, Ústřední škola dělnická a Svobodné učení selské.

K těmto zakládajícím členům se záhy přidal Svaz dělnických tělocvičných jednot, Svaz národních jednot a matic, Osvětový svaz pro Slovensko a Zemské ústředí osvětových sborů moravskoslezských. S ústavem úzce spolupracovala i Československá obec učitelská, Klub českých turistů, Československý červený kříž a mnohé jiné. Jejím prostřednictvím měla být naplňována idea široké kooperace, mezi těmi sdruženími, které se věnovaly výchově a vzdělávání dospělých.⁵³

Podle Tomáše Trnky, odborníka osvětové pedagogiky je podstata lidové výchovy vybudována na filosofických základech. Jeho filosofický pohled na podstatu lidové výchovy lze rozdělit na vývojové hledisko a hledisko tvořivosti.

⁵³ Řehořková, M., *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. UJEP Brno, 1985, s. 8

Z hlediska vývojového dělí Trnka lidovou výchovu na výchovu mládeže, výchovu dorostu a výchovu dospělých:

- **výchova mládeže** se nevyčerpává výchovou v rodině a škole. V rodině se dítěti dostává především výchovy citové a mravní. Škola se pak stará o „výchovu vzdělávací“. Lidová výchova pečuje o výchovu ve volném čase, jež se realizuje díky nejrůznějším tělovýchovným, rekreačním, kulturním a uměleckým institucím.

- **výchova dorostu** představuje jednak výchovu k práci v nejširším slova smyslu (tvoření umělce, vědce stejně jako rolníka a dělníka) a jednak výchovu k příštímu životu. Výchova k práci má za úkol odkrýt nadání a pracovní dispozice dospívajících a náležitě je rozvíjet. Jejím základem je tedy profesní poradenství. Středem této výchovy musí být především formování charakterových a volních vlastností, zatímco výchova intelektu je zde pouhou složkou pomocnou.

- **výchova dospělých** na rozdíl od lidové výchovy mimoškolní a poškolní je u lidové výchovy dospělých podstatné zvláště to, že se jedná o autonomní svobodný růst osobnosti, která si prostřednictvím sociálního styku tvoří svůj vlastní světový názor. Dospělý člověk řídí svoji výchovu a vzdělávání na základě svých zájmů a potřeb. Zdůrazňuje moment aktivity a svobody ve vzdělávání dospělých.

Z hlediska nadání a tvořivosti dělí lidovou výchovu do těchto kategorií:

- popularizace kultury (otázka všeobecného vzdělání)
- socializace vzdělání (specializace lidové výchovy)
- tvůrčí lidová výchova

- **popularizace kultury** je otázkou všeobecného vzdělávání. Rozlišuje v ní dva stupně všeobecného vzdělávání: *lidová výchova školsky přípravná* (školské všeobecné vzdělání) a *lidová výchova tvořivě dovršující* (autonomní kulturní a všeobecně lidský růst osobnosti). Předstupněm lidové výchovy školsky přípravné je *lidová výchova málo vzdělaných či negramotných*, která buď zcela, nebo alespoň částečně nahrazuje základní školské vzdělání. Úkolem lidové výchovy je prostřednictvím zpřístupnění všeobecného

vzdělání dát jedinci možnost rozvíjet i jiné stránky své osobnosti, uspokojit a rozvinout nejširší zájmy a potřeby, dává mu možnost seberealizace i mimo práci. Všeobecná tvořivá výchova umožňuje nalézt plný vztah ke světu a napomáhá se v něm orientovat. Ústí ve vlastní sebevzdělávání a sebevýchovu.

- **socializace vzdělávání** je druhá vrstva lidové výchovy. Historicky a vývojově je socializace vzdělávání spjata s rozvojem ideje socialistické, s myšlenkou rovnoprávného přístupu ke vzdělání pro všechny společenské třídy. Jako taková je tedy spjata s dělnickým vzděláváním a tvoří protiklad a protiváhu vzdělání všeobecnému. Podstatou socializace vzdělávání je neustálé profesní zdokonalování (jak pracovníků rukodělných, tak duševních). Jedinec musí usilovat o to, aby byl nejlepším pracovníkem ve svém oboru, musí ke své práci přistupovat tvořivě a neustále svůj pracovní výkon zlepšovat. K tomu je nezbytně nutné patřičné odborné vzdělání.

- **otázka tvůrčí lidové výchovy je klíčem kulturního vývoje.** Je-li na jedné straně lidová výchova poskytováním vzdělání těm lidem, kterým se nedostalo školského vzdělání úměrně jejich nadání, a je-li také popularizací a socializací především vědy, znamená na druhé straně lidová výchova ještě něco mnohem více: sjednocování kulturních tvůrců, vůdců národa jednak mezi sebou, jednak s lidem

Pak lidová výchova pojímá ve svou činnost nejen vědu, ale všechny složky kulturního snažení národa: všechna umění, vědy, filozofii a náboženské hledání a stává se tak nástrojem uskutečňování kulturního vývoje

Trnka se odvolává i na německého pedagoga, zakladatele sociální pedagogiky Paula Natorpa. *Podle něho je nositelem kultury společnost a člověk vzdělává se, povznáší se ke společnosti. Výchovu člověka nemůžeme vymezovat jako výchovu jedince, nýbrž jako výchovu člověka v jeho neustálém vztahu ke společnosti. Úkolem lidové výchovy je probudit v člověku tvořivé síly a jeho svobodné rozhodnutí, přispět jimi k životu společnosti a pomáhat tak vytvořit lidské společenství. Natorpovy ideje silně ovlivnily lidovýchovné pracovníky v jejich snaze po všeobecném vzdělání lidu.*⁵⁴

⁵⁴ Trnka, T., *Lidová výchova, její teorie, složky, metody a organizace*. Ostrava: Profil, 1970, s. 206-209

V souvislosti se vzděláváním pracujících se používal také výraz *osvěta*. Osvěta vychovávala jedince méně vědouce, méně vzdělané, lidová výchova chtěla vychovávat každého jedince, u něhož byla probuzena touha poznávat, pracovat na sobě, tvořit a uplatňovat se ve společnosti druhých.⁵⁵

V roce 1904 byl založen časopis *Česká osvěta*, který přinášel kromě odborných statí, diskusí a zpráv z oblasti knihovnické a pedagogické také doporučené seznamy literatury pro veřejné knihovny. *Česká osvěta* vycházela až do roku 1948. Informovala o organizaci osvětové práce v českých zemích, ale i o vzdělávání ve světě.

Co se týká *dělnické problematiky v lidové výchově*, tak po celou dobu trvání první republiky, nebyla tato otázka v podstatě vůbec řešena. Specifikum dělnického vzdělávání bylo dáno charakteristikami sociálními a bylo podmíněno vlivem politického učení o třídním boji. To se projevovalo v jisté izolovanosti dělnické výchovy. Dělníci navštěvovali ve většině případů jen ty lidovými podniky, jež byly organizovány dělnickými institucemi.

I když pracovníci osvěty se snažili působit na všechny vrstvy společnosti, její činnosti byla často vytýkána nesoustavnost a sami lidovými pracovníci si této skutečnosti byly vědomi a jejich práce se vzdělávání dělníků příliš nedotkla.

Například A. Uhlíř, jeden z tehdejších osvětových pracovníků, se v lednu 1919 v Národním shromáždění snažil svým projevem podpořit zájmy lidovými. Apeloval na zavedení systému lidového školství a zdůrazňování kulturní demokracie, aby se dostávalo vzdělání a kulturních statků všem, potřeba většího styku dělníků a inteligence. Uhlíř viděl v dělnících sociální vrstvu lidí, jíž je třeba vzdělávání pro kulturní povznesení, ale neviděl v nich nejprogresivnější vrstvu společnosti a apeloval na inteligenci, aby se tohoto úkolu ujala.⁵⁶

Lidová výchova, jako soustava výchovná vycházela z předpokladu, že každý dospělý člověk potřebuje pro svůj duševní a mravní život výchovné a vzdělávací podněty ze strany lidí mravně vynikajících a nadaných.

⁵⁵ Řehořková, M., *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. UJEP Brno, 1985, s. 44

⁵⁶ Škoda, K., *Kapitoly z dějin české osvěty*. Praha: Orbis, 1968, s.16

Domnívám se, že koncepce lidové výchovy vycházela z těchto základů:

- vzdělání a výchova je prostředkem rozvoje individuality každého člověka a vede k zajištění životní spokojenosti,
- nejvyšším cílem lidové výchovy je skrze zušlechtění jedince nastolení spravedlivého sociálního řádu a mravní a kulturní povznesení národa.

3.6 Osvětová a výchovná práce v dělnickém hnutí

Aktivita dělnické třídy se projevila v zakládání vlastních osvětových institucí. Na výchovnou práci v dělnickém hnutí byly zaměřeny především politické strany, levicově zaměřené.

Největší činnost v tomto směru se projevila v práci *Dělnické akademie*, založené v roce 1896 stranou sociálně demokratickou. Dělnická akademie vydávala vlastní věstník, zřídila knihovnu, čítárnu, organizovala přednášky, vzdělávací kurzy, organizovala rekreace. V roce 1936 při čtyřicátém výročí svého trvání se ve své publikaci rekapituluje svoji činnost.⁵⁷

„Tak jako se socialistické dělnictvo odlišuje od jiných vrstev svým názorem na kapitalismus, třídní zápas a budoucnost socialismu, tak se vyznačuje proti jiným vrstvám svým určitým, ostře vyhraněným světovým názorem a zvláštním rázem svého vzdělání, takže průběh doby vytváří u nás – a to již před světovou válkou – určitý typ lidového vzdělání. A vyznačují-li se jiné vrstvy lidové ve svém poměru ke kultuře jistým konservatismem, pokud jde o jeho vkus a literární záliby, jest socialistické dělnictvo onou vrstvou lidu, která se dychtivě snaží osvojit si obsah soudobé vzdělanosti, a jako je nejpokrokovějším živlem v politickém životě národa, tak i v jeho životě kulturním je podporou všeho nového, co vyrůstá z moderní skutečnosti a co směřuje k vybudování nových řádů, a to nejen hospodářských, ale také kulturních i mravních. A tak se i nás vytvořil průměrný typ dělnického vzdělání, které se značně odlišuje od toho, co se nazývá vzděláním ve vrstvách buržoazních. Základem dělníkových vědomostí zůstává sice obecná a měšťanská škola, ale při vysoké úrovni našeho školství je to základ solidní a spolehlivý, na němž lze dobře budovat vzdělání, ne-li vyšší, tedy střední úrovně.

⁵⁷ *Dělnická akademie*, 40 let výchovné práce 1896–1936. Praha: Dělnická akademie, 1936, nestránkováno

Pramenem a nositelem dělnického vzdělání zůstává především kniha, časopis, noviny, divadlo. Mezi těmito čtenáři náleží dělník k nejdychtivější. A tak představuje dělník v kulturním obraze národa složku, kterou nelze přezírat, jak to i odpůrci socialismu jsou nuceni přiznat a svou žití po vzdělání činní čest celému národu“. Napsal ve své předmluvě F. V. Krejčí.

To, že dělnická akademie měla ve své době značný význam ve vzdělávání pracujících dokazuje i to, že v roce 1936 měla v Čechách 35 poboček, na Moravě 20, na Slovensku 16 a na Podkarpatské Rusi 7.

Školy a kurzy byly rozděleny na tři skupiny:

Socialistické školy - vyučovaly politické dějiny, národní hospodářství, sociologii, praktickou filozofii, encyklopedii práva, odborové hnutí, družstevnictví, pracovní právo, sociální politika.

Dělnické školy - kurzy byly pořádány pro činovníky politických a odborových organizací, samosprávné, pořádaly vzdělávací kurzy pro ženy a jiné (např. politická výchova a řečnictví, národohospodářské, propagační, zemědělské).

Všeobecně vzdělávací - zahrnovaly kurzy technické, jazykové, těsnopisu, psaní na stroji, účetnictví, kalkulace a kurzy učiva měšťanských škol.

Od roku 1929 pořádaly letní školy táborové, které sdružovaly práci duševní s rekreací. Ve spolupráci s Masarykovým lidovými výchovným ústavem pořádaly kurzy pro nezaměstnané a zvláště pro nezaměstnanou mládež. Dělnická akademie se věnovala i umělecko - výchovné činnosti jako jsou divadelní představení a koncerty. Pořádala literární besedy a večery, filmová představení, ochotnická představení, zájezdy, akce pro děti, výstavy. Měla vybudovanou velkou knihovnu a v ústředí dělnické akademie bylo 9 830 svazků.⁵⁸

⁵⁸ *Dělnická akademie, 40 let výchovné práce 1896–1936.* Praha: Dělnická akademie, 1936, nestránkováno

Vývoj a rozsah práce Dělnické akademie v letech 1926 – 1935

Rok	Školy a kursy		Přednášky		Uměl. a různé akce		Celkem	
	počet	účast	počet	účast	počet	účast	počet	účast
1926–1927	334	15 380	2 516	206 003	785	157 652	209 638	379 035
1928–1930	375	19 151	3 522	333 017	1 570	384 469	338 484	736 637
1931	236	11 034	1 577	146 333	1 032	188 409	149 178	345 776
1932	215	10 289	1 861	158 846	1 300	290 196	162 222	459 331
1933	270	27 620	3 373	254 833	1 616	291 484	260 092	573 937
1934	369	27 052	4 405	243 757	2 207	363 821	250 738	634 630
1935	372	28 953	3 337	223 615	2 422	321 927	229 746	574 495
	2 171	139 479	20 591	1 566 404	10 932	1 997 958	1 600 098	3 703 841

Školy a kursy v letech 1926 – 1935

Rok	Socialistické		Dělnické		Všeobecné		Celkem	
	počet	účast	počet	účast	počet	účast	počet	účast
1926	20	984	69	3 310	60	2 633	149	6 927
1927	23	1040	90	3 980	72	3 433	185	8 453
1928–1930	60	3748	172	8 526	143	6 877	375	19 151
1931	39	1456	109	4 299	88	5 279	236	11 034
1831	69	3052	81	4 895	65	2 342	215	10 289
1932	75	4 059	60	11 342	135	12 219	270	27 620
1933	121	9 747	182	11 510	66	5 795	369	27 052
1934	110	11 373	149	10 042	113	7 538	372	28 953
1926–1935	517	35 459	912	57 904	742	46 116	2 171	139 479

Československá strana socialistická zakládá **Ústřední školu dělnickou**, jako kulturní reprezentantku hnutí československého socialismu. Vznikla jako ústředí národně-dělnických besed a jednot. Hnutí dělnické, jež zdůrazňovalo ideu národní oproti mezinárodnosti marxistického socialismu a jež jako kulturní hnutí uplatňovalo se ve vzdělávacích dělnických spolcích hned od počátku a nabylo pevných rysů již v letech osmdesátých, obdrželo roku 1897 popud k vytvoření ústřední organizace kulturní, jakožto představitelky zvláštního směru, jednak vlivem politické strany národně dělnické, jednak tím, že se současně vytvořilo vzdělávací ústředí pro činnost opírající se o politický směr sociálně-demokratický, který tehdy zdůrazňoval ideu mezinárodnosti.

Jako spolek byla ústřední škola dělnická konstituována v roce 1898, úředně schválené stanovy byly v roce 1899. Ideové směrnice dělnického hnutí kulturně vzdělávacího byly vytýčeny na prvním sjezdu vzdělávacích spolků národně - sociálních v roce 1901 a její zaměření bylo zejména na sociologické základy dělnického výchovy.

V té době soustřeďovala ÚŠD 131 vzdělávacích spolků národně - sociálních. V roce 1914 vykazuje již 263 vzdělávacích spolků a besed. Tyto vzdělávací spolky dělnické pěstovaly činnost přednáškovou, ochotnickou, čtenářskou a pěveckou a měly pro vývoj národního života a vzdělání lidu, zejména dělnictva velký význam.⁵⁹

Ústřední škola dělnická používala i netradiční formy osvětové činnosti, jimiž chtěla podchytit mládež. Konala výlety na památná místa českého národa (Lipany, Bílá Hora, Říp), pořádala oslavy Husovy, Komenského, Palackého, S. Čecha a další.⁶⁰

První světovou válkou byla tato činnost přerušena, ale po vyhlášení samostatnosti Československé republiky v roce 1918 a obnovy politické strany československých socialistů zahájila dělnická škola opět svoji činnost. Důvodem pro další rozvoj školy byl rozvoj hnutí československého socialismu a složení strany československých socialistů. Ve straně, která vyrůstala ze širokých vrstev lidových, byla pocíťována potřeba intenzivního vzdělávání a soustavné mravní výchovy tím mocnější, čím byly její

⁵⁹ *Ústřední škola dělnická*. Praha:1926, s. 3, 5-7

⁶⁰ Řehořková, M., *Vývoj a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985, s. 3

politické myšlenky a snahy, její úsilí za národní a sociální zrovnoprávnění opravdovější a zažitější. Strana měla ve svých řadách na jedné straně dělnictvo a drobné živnostenstvo na druhé straně značnou část zejména učitelstva, jemuž byla lidovými výchovná činnost přímo doplňkem povolání.⁶¹

Závěrem této kapitoly lze říci, že, výše uvedené politické strany šířily přesvědčení, že jejich budoucnost spočívá v potenci její činnosti vzdělávací a výchovné. Domnívali se, že jejich činnost je důležitá pro vzdělávání nejrozličnějších vrstev.

⁶¹ *Ústřední škola dělnická*. Praha: 1926, s. 17

Závěr

V bakalářské práci jsem se zabývala tématem výchovné práce s dospělými z hlediska strategie dělnického hnutí. V první kapitole jsem se zabývala charakteristikou výchovy, druhy společenských hnutí, starých společenských hnutí a dělnickým hnutím. V další kapitole jsem se pokusila o vývoj výchovy pracujících v jeho historickém vývoji a vznikem prvních dělnických spolků v zemích rakouské monarchie. V další části jsem se věnovala vývoji sociálních a politických poměrů v Brně na konci 19. století, vzniku prvních dělnických spolků a vzdělávacích a kulturních spolků v Brně, Juliánově a Židenicích. Zjišťovala jsem, jaké byly cíle a účely těchto spolků. Dále jsem popsala počátky osvětové činnosti a lidovou výchovu. V kapitole o osvětově výchovné práci v dělnickém hnutí jsem popsala činnost Dělnické akademie a Ústřední škole dělnické, které se zabývaly vzděláváním dělnické třídy

Během zpracování bakalářské práce jsem došla k závěru, že hlavní vliv na výchovnou práci s dospělými měly politické strany, které se zabývaly vzděláváním pracující třídy v duchu socialismu. Nespokojenost dělníků s výší mezd, délkou pracovní doby, často nevyhovující pracovní podmínky, žádné sociální zabezpečení, to vše bylo hlavní příčinou, proč se začali organizovat. Dělníci se sdružovali podle profesí do spolků, které se záhy staly páteří dělnického hnutí. Ty zajišťovaly propagaci samotného hnutí a staraly se o jeho organizování. Spolkový život byl zaměřen v jeho počátcích především na zakládání čítáren a knihoven. Tady získávali dělníci řadu informací o dělnickém hnutí nejen doma, ale i v zahraničí. Následným vzděláváním, které probíhalo různými formami a na různé úrovni získávali vědomosti a ucelený přehled. Praktické zkušenosti pak získávali zakládáním různých podpůrných spolků, jejichž činnost směřovala ke zlepšení sociální situace dělnictva. Aktivita nově vznikajících politických stran a spolků, které se staly řídicím článkem, vedla ke sjednocování cílů v boji za sociální spravedlnost.

Resumé

Bakalářská práce je zaměřena na „Výchovnou práci s dospělými jako součást strategie dělnického hnutí“ z historického pohledu.

Práce je rozdělena na tři kapitoly. V první kapitole obecně charakterizují sociální a společenské hnutí a jejich rozdělení.

Druhá kapitola je věnována historickému vývoji vzdělávání dospělých v Evropě a vznik dělnických a vzdělávacích spolků v Rakousku-Uhersku. První část popisuje vývoj výchovy a vzdělávání pracujících v Anglii, Dánsku, Německu. Druhá část vznik spolkové činnosti od revize spolkového zákona a vznik prvních spolků.

Třetí kapitola pojednává o výchově a vzdělávání pracujících v českých zemích. Popisují sociální a politické poměry v Brně, vznik dělnických vzdělávacích spolků na Brněnsku, počátky osvětové činnosti před vznikem první republiky, lidovou výchovu a osvětovou a výchovnou práci v době dělnického hnutí.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá výchovnou prací s dospělými v období dělnického hnutí z hlediska historického pohledu. Práci se skládá ze tří kapitol. První kapitola je zaměřena teoreticky na obecnou charakteristiku sociálního a společenského hnutí. V dalších dvou kapitolách se prolíná teoretická část s empirickým výzkumem vývoje výchovy a vzdělávání v období dělnického hnutí. Na základě zjištěných informací jsem formulovala závěr práce.

Klíčová slova:

výchova, vzdělávání, spolek, dělník, škola, sociální hnutí, dělnické hnutí, historie, národ, politika

Annotation

This thesis deals with the educational work with adults in the labor movement in terms of historical perspective. The work consists of three chapters. The first chapter is focused on the general theory of social characteristics and social movements. The next two chapters are theoretical part intertwined with the empirical research of the development of education in the labor movement. Based on the information, I formulated the conclusion of the work.

Keywords:

education, society, labourer, school, social movements, labour movements, history, nation, politics

Seznam použité literatury

- Dřimal, J. *Dějiny města Brna 2*. Nakladatelství Blok, Brno 1973.
- Honzák, F. F. Kolektiv, *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha: Libri 1999. ISBN 80–85983-94
- Jilčík, T., Zapletal, L. *Sociologie*. Brno: IMS, 2008.
- Kladiwa, P., *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913*. Ostrava: Ostravská univerzita, FF 2004.
- Kolektiv autorů. *Malá československá encyklopedie, Heslo Lassalle*. Praha: 1986.
- Kopecký, M. *Sociální hnutí a vzdělávání dospělých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-96-3
- Kraus, B., Sýkora, P. *Sociální pedagogika I*. Brno: IMS, 2009.
- Limanowski, B. *Dějiny sociálního hnutí 19. století*. Praha, 1927.
- Malíř, J. *Staročeši a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Cerm, 1998.
- Mariánková, J. *Žili a pracovali v Brně*. Brno: Rapid 1977. ISBN 59 -246-77
- Palán, Z. *Základy andragogiky*. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského, 2003. ISBN 80-86723-03-8
- Řehořkova, M. *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985.
- Semerád, Č. *Říše Rakousko-uherská, obyvatelstvo, ústava i správa říše III*. Praha, 1910.
- Škoda, K. *Příspěvky k dějinám české osvěty*. Ústav pro výzkum kultury Praha, 1972. ISBN 59- 066-71
- Škoda, K. *Kapitoly z dějin české osvěty*. Praha: Orbis 1968. ISBN 11-049-68 02/59
- Trnka, T. *Lidová výchova, její teorie, složky, metody a organizace*. Ostrava: Profil, 1970.

Seznam použitých časopisů, sborníků a internetových stránek

Dělnická akademie, 40 let výchovné práce 1896–1936. Vydala Dělnická akademie Praha, 1936.

Dělnické listy. Praha, rok 1879, ročník 2 (autor neuveden).

Dělnické listy. Praha 1878, ročník I, č. 14.

Dvořáková, E. *90 let Dělnického domu v Juliánově.* Brno: 1987.

Gawrecki, J. *Dělnické hnutí v Severozápadních Čechách do r. 1918.* Opava 1978.

Kebrle, M. *Spolky v brněnském okrese.* Vlastivědný kroužek ve Šlapanicích 2001.

Moravská orlice. Časopis České národní strany, ročník 1902.

Moravská orlice. Časopis České národní strany, ročník 1898.

Nečas, V. *Šedesát let DTJ v Juliánově.* Brno: 1956.

Rovnost, list sociálních demokratů českých. Ročník 1885 -1902, Brno.

Rovnost. Zemský orgán strany sociálně demokratické na Moravě. Ročníky 1903 – 1914, Brno.

Sborník: *Brno mezi městy střední Evropy.* Brno: Rudé právo 1983.

Slavík, F. A. *Vlastivěda moravská, Brněnský okres.* Brno 1897.

Steiner, B. *První brněnská, Dějiny strojírný.* Brno: Krajské nakladatelství 1958.

Ústřední škola dělnická. Praha: 1926.

Vlastivědný sborník moravský ročník XVII, č. 2. Brno: Grafia.